

ERDÉLYI MUZEUM

XXII. kötet.

1905.

3. füzet.

A csángó nép és csángó név eredete.

(Második és befejező közlemény.)

De ha az eddig ismertetett erdélyi csángó telepek nem egyebek, mint a háromszéki székelyek egyik csoportjának elszakadt részei, valószínű-e, hogy a moldvai csángók megmagyarosodott kúnok volnának, mint a hogyan Munkácsi Bernát állítja?

Weigand Gusztáv, az oláh nyelvjárások legjobb ismerője, azt találta, hogy három oláh nyelvjárászigeten a köznyelvű oláh *s* és *z* (a magyar *s* és *zs*) hangok helyett következetesen *sz* és *z* hangot ejt a nép. E szigetek egyike szomszédos a moldvai csángókkal, a körébe tartozó községek legnagyobb része még ma is katolikus, népe még ma is *ungur*-nak nevezi magát s már Jerney óta tudjuk róla, hogy eloláhosodott csángók. Nyelvük sajátságos *sz* és *z* ejtése is csak csángó örökség lehet, mert a magyaroknál megmaradt moldvai csángók nyelvjárásának is éppen az a legfeltűnőbb sajátsága, hogy köznyelvi magyar *s*, *zs* és *cs* hangokat nem ismernek, hanem *sz*, *z*, *c* hangot ejtenek helyette, vagy némileg palatizálva azt a hangot, a melyet fonetikus írásban *s'*, *z'*, *c'* jeggyel szoktunk jelölni. De már a másik két oláh nyelvszigetnek e hangtani sajátságát nem vezethetjük vissza a moldvai csángókra. Honnan ered tehát, egyrészt a két említett oláh nyelvszigeten, másrészt pedig a moldvai csángóknál és eloláhosodott szomszédaiknál? Munkácsi Bernát, Weigand felfedezéséből kiindulva, meggyőző módon kimutatta (Ethnographia XIII. 433.), hogy a szóban levő nyelvi sajátság a kúnok nyelvére vezetendő vissza, s hogy a moldvai csángók elmagyarosodott, az oláh nyelvjárászigetek pedig eloláhosodott kúnok. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a moldvai csángók mind egy szálig kúnok, hanem csak úgy értendő, hogy nagy részük kún eredetű s e megmagyarosodott kúnok révén terjedt el az egész moldvai magyar szigeten az *s*, *zs*, *cs* hangoknak

s', z', c' ejtése. Mert hiszen e kúnok megmagyarosodása is csak úgy volt lehetséges, hogy már ott Moldovában is magyarokkal laktak együtt, vagy legalább magyarok szoros szomszédságában. Azért tehát, hogy a moldvai csángók nagy része eredetileg kún volt, még nem válik fölöslegessé az a további kérdés, hogy miféle fajta magyarok voltak azok, a kiknek hatása következtében e kúnok elmagyarosodtak. Olyan székelyek-e, a melyeknek megismertük pl. a hétfalusi csángókat, vagy talán másfélék?

Rubinyi Mózes „A moldvai csángók múltja és jelene“ ez. értekezését (Ethnographia XII. 115.) a következőképen kezdi: Nem messze tőlünk, a szomszédos Romániában, évszázadok óta küzködik az oláh környezettel néhány ezer magyar. Eredetük a múlt homályába vesz. Nem tudjuk biztosan, hogy akkor maradtak-e a Szereth és Moldva mentén, mikor még nem jutott el a magyar nemzet a Tisza, Duna partjaira és Etelköz volt ideiglenes hazája, avagy ifjabb magyarországi, közelebből: székely kitelepítések-e? Óslakók-e a moldvai csángók mai hazájukban, vagy tőlünk kitelepített székelyek? A történettudomány, a melynek körébe e kérdés vág, a feleletet rá már manapság bajosan adhatja meg.

Igazat kell adnom a szerzőnek. Sőt az én nézetem szerint arra a kérdésre, hogy óslakók-e a moldvai csángók, vagy kitelepített székelyek, a történettudomány nemcsak hogy bajosan adhatná meg a feleletet, hanem sehogysé. Mert ha ma már egyáltalán van mód e rejtvény megfejtésére, akkor csakis az összehasonlító nyelvjárástanulmány adhatja kezünkbe a megoldás kulesát.

Még eddig nem nyílt alkalmam a moldvai csángók nyelvjárástát a helyszínén tanulmányozni, de erre, szerencsére nincs is szükségem, mert közöttük járt e czélból 1873-ban Szarvas Gábor, 1880-ban Munkácsi Bernát és 1900—901-ben Rubinyi Mózes, s az ő czikkeikben (Nyelvőr III. 1., IX. 444., XXX. 57. és XXXI. 1.), a melyek kölcsönösen kiegészítik egymást, bőven megtaláljuk mindazt, a mire szükségünk lehet.

Rendre átolvasva e négy tanulmányt, teljesen aláírhatjuk ugyan azt, a mivel Szarvas Gábor a moldvai csángó és az erdélyi

székely nyelvjárás összehasonlítását végzi, hogy „tartsa bár a történetírás a csángó népet besenyő, kún, vagy akár hún maradvékoknak, a nyelv eltagadhatatlan tényei azt az egyet kétségtelenné teszik, hogy bármikor szakadtak is el egymástól, de a székely néppel hajdanában egy fajt, egy családot képeztek“, — csakhogy ma már nem elégedhetünk meg ennyivel, mert harmincz esztendő óta az egész magyar nyelvtudományyal együtt a nyelvjárások tanulmányozása is sokat haladt s ma már nem beszélhetünk székely nyelvjárásról, csak székely nyelvjárásokról, sőt, szigorúan tudományos alapon, csakis: egyes nyelvjárásai sajátosságoknak a Székelyföldön való elterjedéséről. Arra természetesen nem is gondolhatunk, hogy a moldvai csángó nyelvjárás teljesen egyezhetnék a sok székely nyelvjárás valamelyikével, mert hiszen ez több százados külön életében bizonyára fejlesztett néhány olyan nyelvi sajátosságot, a melyet hiába keressünk a Székelyföldön, de mindenesetre jogosult az a kérdés, hogy a sok közül melyik székely nyelvjárással egyezik meg legjobban? Vagy más szóval: melyik mai székely csoport rokonai voltak azon moldvai magyarok, a kik megmagyarosították és magukba olvasztották a moldvai kúnok egy részét?

Hogy erre a kérdésre felelhessek, gondosan átvizsgáltam a moldvai csángó nyelvjárás összes eddigi ismertetéseit, s azt találtam, hogy legfeljebb két-három olyan székely nyelvjárásai sajátosságot (tehát nem tájszót, vagy esetleges hangváltozást, hanem hangtörvényszerű nyelvjárásai sajátosságot) tudnék megemlíteni, a mely a moldvai csángó nyelvjárásban *nincsen meg*. E nyelvjárás tarka-barka képén tehát jóformán minden székely nyelvjárás rajta hagyta a maga nyomát, a mit csak úgy lehet magyarázni, hogy évszázadok óta s a Székelyföldnek minden zugából szállingóztak kisebb-nagyobb székely csoportok Moldovába, s ez újabb meg újabb jövevények nyelvi hatása, a míg egyrészt lassanként elhomályosította az eredeti nyelvjárás képét, másrészt állandóan közreműködött a nyelvjárás mai képének kialakulásában. Minden, esetleg útbaigazító nyomot megvizsgáltam, de sajnálattal kell kijelentennem, hogy annak megállapítása, hogy melyik mai székely csoport nyelvjárását beszélték eredetileg a moldvai csángók: ma már lehetetlenség. Ott, a hol

csak két különböző nyelvjárás olvadt össze egy újjá, kedvező esetben (mint pl. Halmágy és Zombor nyelvjárásánál) sikerülhet megállapítani azt, hogy melyik csoport volt az első és melyik a második települő réteg; de itt, a hol annyi helyről való és szinte szakadatlan településsel, s hozzá még a kúnok megmagyarosodásával okvetetlenül együtt járt nyelvi változással is számolnunk kell: valóban nem esoda, hogy minden megfigyelési kísérletem eredménytelen maradt.

Nekem személyesen ugyan, összes, eddig előadott kutatásaim alapján az a véleményem, hogy eredetileg a moldvai csángók se voltak egyebek, mint a hétfalusi, halmágyi és zombori csángók és ama bizonyos 13 csíki község lakói, azaz a Kézdivásárhelytől délre letelepedett székely csoportnak egy olyan része, mely a helyszűke miatt az ojtozi szoroson át Moldvába vándorolt, s ezt a véleményemet némileg támogatja az a körülmény, hogy a kúnok megtérése szoros kapcsolatban van a milkói püspökséggel,¹ s két oklevélből (Sz. O. T. I. 1. és 6. l.) úgy látszik, mintha egykor az orbai, kézdi és sepsi székelyek is e püspökséghez tartoztak volna. De ezen egyéni nézetemnek tudományos igazságként való elfogadását annál kevésbé kívánhatom, minthogy e két oklevél hitelessége sem kétségtelen.

A moldvai csángókat határozott eredmény nélkül vagyok kénytelen elhagyni, de annál kétségtelenebb eredményt ígérhetek a csángók utolsó csoportjának, a gyimesieknek dolgában. Azért mondom e csoportot utolsóknak, mert a bukovinai ú. n. csángókról és Hunyad, Arad meg Torontál megyékbe visszatelepedett kisebb rajjaikról nem szándékozom beszélni. E csángók származása ugyanis általánosan ismeretes, eredetük kérdésében tehát nincsen semmi tisztázni való.

Ha a részletes katonai térképen (1:75000) megkeressük a gyimesi szorost és benne a négy csángó községet, Gyimes-Felsőlokot, Középlokot, Gyimesbükköt és Gyimest, rögtön észrevesszük, hogy a községek itt se csoportfalvak, se hosszufalvak módjára nincsenek építve, mint egyebütt szerte a Székelyföldön,

¹ Milkó városa közel a mai magyar határhoz, az ojtozi szorosnak oláhországi vége előtt feküdt.

hanem egyes részei óriási területen szét vannak szórva. Még inkább szembeötlik a községek elrendezésének e különössége, ha az ember a helyszínén jár. Itt is látni a hegyoldalon egy-két, vagy legjobb esetben 5—6 házat, amott is néhányat egy patak völgyében, s néha órahosszat is el kell járnai, a míg az ember a falunak olyan házcsoportjára akad, a milyent Csikban és Gyergyóban *tízes*-nek szoktak nevezni. De ilyenkor sincsenek a házak szorosan egymás mellé építve, hanem átlag legalább is egy kőhajtásnyira vannak egymástól. S legtöbbje nem is nevezhető háznak, hanem csak egyszerű kunyhónak. Mindenesetre teljesen elüt attól a tipikus székely háztól, a mely Csikban ma még a rendes építkezési forma.¹

Még érdekesebb jelenség, hogy a gyimesi községeknek a legújabb időig nem volt se földbirtokuk, se erdejük, se legelőjük, mert az egész terület a szomszédos felesiki községek tulajdona volt; s ez annál feltűnőbb, mert a gyimesi csángó nép mai napig is elsősorban állattenyésztésből él. Benkő Károly „Csik, Gyergyó és Kászon Leírások“ cz. 1853-ban megjelent munkájában erre nézve a következőket írja: Felső, Közép és Alsó Gijmes (vagy is mint helyben nevezik Gijmes, Gijmeslok és Gijmesbükk) havasi falvakat terjedelmes hegyeivel, völgyeivel együtt, melyek határával öszve kapcsolvák közösen bírja Szépvíz e következő helységekkel ú. m. Az egész Gijmesnek bírja Sz.-Miklós $\frac{1}{5}$ -dét, Borsova $\frac{1}{5}$ -dét, Cs.-Sz.-Mihály $\frac{1}{5}$ -dét, Szépvíz pedig $\frac{2}{5}$ -dét. (I. 63.) Ez erdő- és legelőterületek egy részét a gyimesi csángók (a mint erről ott jártamban értesültem) az utóbbi években megvették a szomszédos felesiki községektől, úgy, hogy a községeknek most már saját határuk is van.²

¹ Ha az ember végig megy a kitűnő gyimesi országúton, ott lát persze már székely házat is, és több helyen a rendes módra egymás mellé építve, de ez csak újabb alakulás, s az országút s még inkább a vasút megépítésének következménye. Ha az ember az eredeti állapotot akarja tanulmányozni (s néprajzi szempontból csak ennek van értéke) akkor be kell térnie az oldalsó völgyekbe is.

² Hogy mikor alakultak ez óriási területen szétszort lakók politikai községekké, azt nem tudom ugyan, de könnyen megállapíthatnám, ha rendelkezésemre állnának a Helységnevtár régiebb kiadásai. Benkőből azonban és egyéb forrásokból is, biztosan kitérnik, hogy régebben nem voltak önálló politikai községek.

Ha mindezekhez még hozzávesszük azon további tapasztalatot, hogy a gyimesi csángók nyelvjárása teljesen és tökéletesen megegyezik a felelaki nyelvjárással (a mely megegyezést talán fölösleges volna e helyen külön részletezni): akkor csakugyan nem lehetünk többé kétségben a gyimesi csángók eredete felől. Bizonyára a szoros előtt fekvő Szentmiklós, Szépvíz, Szentmihály és Borzsova községekből származnak. Eleinte mint pásztorok jártak föl a havasokra, ott tavasztól őszig szolgáló egyszerű kunyhókat építettek maguknak, majd később, az idők folyamán, végleg ott is ragadtak.

Ezt a meggyőződésemet, a melyet a gyimesi csángók nyelvjárásának és telepedési viszonyainak a helyszínén való tanulmányozásából merítettem, csak megerősítette egy adat, a melyet Teleki Domokos grófnak „Egynehány Hazai Utazások Le-Írása” című, Bécsben, 1796-ban megjelent munkájában találtam. Ezt írja benne a gyimesi csángókról: A Passustól (t. i. a határszéli vámtól) nem messze egy *Gyimes-Lunka* nevű völgyben az ember Lakosokra talál, de ezek valóságos faluba nem laknak; hanem ittis, amottis szerte szélyel, egy egy tsoport Házakat láthatsz. Ezek a' Lakosok Székellyek, kik lassanként ide meg-telepedtek; nagyobb részint a' Tsiki falukból vonták ide magokat, de részszerint Moldovából is jött Székellyek, vagy Magyarok, mert úgy kell meg tudni, hogy Moldvában ilyen ki vándorlottak, kivált Székelyek igen sokan vagynak, és nevezetesen ezen utolsóknak két nagy falujok-is vagyon.

Ezeket az említett Gyimes-lunkai Lakosokat a' Tsikiak Tsángóknak nevezik: lehet, hogy ez a' Nevezet onnan jön, mivel ők vándorló Emberek és Lak helyeket gyakran el hagyták: az a' szó *Tsángó* pedig, olyan értelemben vétetik, mint kóborló,³ vándorló. — Az ő Gazdaságok főképpen a' Juh tartásban, és Marhákban áll, a' rendes adót mint más Lakosok fizetik. A' földes Uraságnak is (minthogy mind nagyobb Székelly Birtokosoknak, és úgy nevezett Székely Nemeseknek Földjén laknak) *Taxát* fizetnek, nagy részint Katonák; azok tudni illik a' kik külömben-is Katonáknak lévén conscribálva, a' falukból ide költöztek“. (82—83. 1).

Teleki Domokos grófnak ezen nagyértékű feljegyzése alkal-

mas módon átvezet bennünket a dolgozat utolsó pontjára, a *csángó név* eredetének kérdésére.

E névnek azon régibb, naiv magyarázatait, a melyek tudományos módszer nélkül szűkölködven, ma már legfeljebb mosolyra indítanak, összegyűjtötte és röviden ismertette Rubinyi idézett dolgozatában (Ethnogr. XII. 124). Minthogy az irántuk esetleg érdeklődő olvasó ott megtalálja őket, nekem csak két újabb magyarázatot kell megbírálnom, Munkácsi Bernátét és Rubinyi Mózesét.

Munkácsi „A moldvai csángók nyelvjárása“ cz. értekezésének bevezetésében próbálkozik meg a szó magyarázatával (Nyelvőr IX. 445). Minthogy a hétfalusi, moldvai és gyimesi csángók nyelvjárása között nincsen semmi szorosabb egyezés, azt hiszi, hogy a *csángó* szóban nem specialis népnevet kell látnunk, hanem köznevet. S minthogy „felső Csíkban ma is él egy *csángódik* alakú visszaható ige egyenesen az eloláhosodás, székely szokásoktól való eltérés értelmében“, úgy gondolja, hogy a *csángó* szó névszói származék „egy tán egykor külön is létezett *csángani igéből, melynek körülbelül az „elkoresosulás“ értelmét tulajdoníthatjuk“.

Munkácsi véleményének első részéhez, mely szerint a *csángó* szó nem külön népnév, hozzájárulok, s ezt alább bővebben ki is fejtem; de második részét, hogy a föltételezett *csáng igeinek eredetileg elkoresosulás-féle jelentése lett volna, el nem fogadhatom. Mert igaz ugyan, hogy a *csángódik* ige azt teszi, hogy eloláhosodik, s a Magyar Tájszótár szerint a Székelyföld némely pontján a *csángó* beszéden is rosszul hangzó magyar beszédet értenek, de nyilvánvaló, hogy ez a jelentés csak másodlagos, aránylag újabb fejlődés eredménye s onnan magyarázandó, hogy a csángók szokásain, öltözetén és nyelvén tagadhatatlanul nagy mértékben nyilvánul az oláh hatás. A *csángódás* tehát nem azért jelent eloláhosodást, mert a *csáng ige (a melyből a *csángó* név származnék) eredetileg szintén elkoresosulást jelentett, hanem csak azért, mert a csángók valóban nagyobb mértékben oláhosodnak, mint a székelyek.

Rubinyi Mózes magyarázata (Nyr. XXX. 171.) lényegében megegyezik Munkácsiéval. Ő ezt mondja: A szó jelentése kétség-

telenül annyi, mint *kores*, 1. mert olyan név, a melyet még most sem szívesen fogadnak, mert még mindig érzik benne a megkisebbitő fogalmat; 2. mikor azt kérdeztem egyesektől, hogy miért hívják őket csángóknak, azt felelték, azért, mert ők nem igaz magyarok, ők koresok. Jegyzetben még a következőt teszi hozzá Rubinyi: A szó etimológiáját így fejtette meg egy szabófalvi csángó: „Volt háború, mentek dushmanra (ellenségre), akkor vettek *csángókat* (csengőket) s csángó által attak hírt egymásnak“. Valószínű tehát, hogy a *csángó* székely elnevezés s valami történelmi alapja van. Eredetileg csak kitelepült székelyt jelenthetett s csak későbbi jelentésbeli elváltozás után került bele az eloláhosodás fogalma.

Ha Rubinyi magyarázata azt akarja mondani (a mire jegyzetének utolsó mondata világosan rá is mutat), hogy a *csángó* szónak *ma* körülbelül az a jelentése, hogy „kores“, akkor csatlakozhatom nézetéhez. De minthogy ezt az újabb jelentésfejlődést csak a csángóknak nagy mértékben való oláhosodásából lehet megmagyarázni, még mindig fennmarad az a kérdés, hogy mi volt tehát a *csángó* szónak első, eredeti jelentése? Mert azt a naiv népetimológiát, hogy azért mondják őket csángóknak, mert valamely háborúban csengőkkel adtak hírt egymásnak, természetesen nem vehetjük komolyan.

Székely nyelvjárastanulmányaim folyamán arra a meggyőződésre jutottam (s ezt az előbbieken részletesen ki is fejtettem), hogy Hétfalú, Halmágy, Zsombor, továbbá a Csíkszereda körül és Kézdivásárhelytől délre fekvő községek népében, mint-hogy ugyanegy a nyelvjárásuk, ugyanegy székely törzsnek szétszakadt részeit kell látnunk. A moldvai csángókról való mai ismereteink nem segíthették elő a csángók eredetének kutatását; őket tehát ki kell zárunk következtetéseink köréből. De ha megfontoljuk egyfelől azt, hogy a Csíkszereda körül és Kézdivásárhelytől délre fekvő községek népét se ma nem mondják csángónak, se régebben nem mondták annak, holott nyelvjárása azonos a hétfalusi csángók, valamint a halmágyi és zsombori lakosság csángó rétegének nyelvjárásával, másfelől pedig azt, hogy a gyimesi csángókat csángóknak mondják, holott a felesíki nyelvjárást beszélik: akkor teljes lehetetlenség arra gondolnunk,

hogy a csángó nép valamely külön, a székelyektől eredettől fogva különböző népfaj volna. És nem magyarázható ez az ellentét másképpen, csak úgy, hogy valamely közös ok miatt nevezték el a felesiki székely származású gyimesieket, valamint a háromszéki székely származású hétfalusiakat (s velük együtt a halmágyiakat és zomboriakat) csángóknak s ugyane közös ok hiánya miatt nem nevezték el az utóbbi csoporthoz tartozó, Csíkszereda körül és Kézdivásárhelytől délre fekvő községek népét csángóknak. De mi lehet az az ok, a mely miatt az egyik csoport székelyt csángónak nevezték el, a másik, vele legszorosabb vérségi kapcsolatban levőt pedig nem?

Teleki Domokos grófnak több mint száz évvel ezelőtt kelt nagybecsű följegyzése kezünkbe adja e rejtvény megfejtésének kulcsát.

A gyimesi csángókról biztosan tudjuk, hogy Felesíknak nehány havasalji községéből (legnagyobb részét bizonyára Borzsováról, Szentmihályról, Szépvízártól és Szentmiklósról) barmaikkal együtt fölvándoroltak a havasi legelőkre, a hol azután idők folyamán végleg letelepedtek s íme: csángóknak mondják őket; a hétfalusi csángókról biztosan tudjuk, hogy Háromszék keleti síkságán élő atyafiaiktól szakadtak el és sajátos földbirtokviszonyaik alapján joggal föltehetjük, hogy mikor mai helyükre kerültek, még nem voltak földművelők, tehát egy helyben lakók, hanem állattenyésztést űztek a Barczaság szélén emelkedő havasok legelőin s íme: csángóknak mondják őket; ugyane háromszéki székelyeknek egy kis csapata elvetődött a messze Halmágyra, sőt egy másik bizonyára szintén kisdud csapata eljutott Zomborra is, a *szász hatóság alatt levő Királyföldre*, a mit ismét csak határozott terv nélkül való vándorlásból lehet magyarázni s íme: a hagyomány ezekről is megőrizte csángó voltuk emlékét; a moldvai csángók eredetéről ha közelebbit nem is tudunk, annyit mindenesetre kétségtelenül tudunk, hogy számuk évszázadok óta folyton gyarapodott újabb meg újabb székely kivándorlókkal s íme: csángóknak mondják őket; sőt a bukovinai csángókról is azt tudjuk, hogy az első telepések a mádéfalvi veszedelem után Csíkból vándoroltak ki s íme: ezeket is csángóknak mondják. Ennyi megegyező tanúvallomás alapján szinte

a botlás kockázata nélkül merem állítani, hogy a *csángó* szó eredeti jelentése: *kóborló, vándorló, nomadizáló*.

Most már csak az az egy kérdés van hátra, hogy vajjon a magyar nyelvtörténet tényei is megerősítik-e, vagy legalább valószínűvé teszik-e, hogy a *csángó* szó eredetileg csakugyan kóborlót jelentett?

A midőn a *csángó* szó alakjának megvizsgálásához fogunk, először is azt kell megemlítenem, hogy Jerney János Keleti Utazásában elejétől végig következetesen *csangónak* írja a csángók nevét és hogy ugyancsak *csangóknak* írja őket Benkő is. (I. h. II. 64.) Minthogy Jerney Moldvában sokat érintkezett velük s Benkő is Csíkban számtalanszor hallhatta emlegetni legalább a gyimesi csángókat, nem hihető, hogy mindketten pusztá szeszélyből írják nevüket *a* betűvel. Sokkal valószínűbb, hogy ez a két író a *csángó* írásban megőrizte számunkra a *csángó* szónak olyan változatát, a mely 1850 körül még élt, de ma már feledésbe merült, mert általánossá vált a *csángó* ejtés.

A szónak kétféle (*csangó* és *csángó*) alakja közül melyik lehetett a régiebb, az eredetibb?

Minthogy a *csángó* alakot könnyen össze lehet kapcsolni a kétségtelennek látszó „kóborló, vándorló, nomadizáló” jelentéssel, a *csángó* alakot azonban nem, s minthogy a *csángó* alaknak a *csangó* alakból való fejlődését is könnyen meg lehet magyarázni, a fejlődésnek ellenkező útját azonban alig: azt tartom, hogy a csángók neve eredetileg *csangó* volt.

A Magyar Tájszótár a Székelyföldről a következő tájszótakat közli: *Csángál*: 1. valamely tárgyat (pl. vasat) verve fűlértő hangot idéz elő; 2. rosszul harangoz; 3. csacsog, fecseg, hiábavalóságokat beszél. Negyedik jelentésként azt csatolhatom ehhez, hogy itt Brassóban azt is teszi, hogy: kellemetlen hangon, v. hosszan elnyújtva énekel (valamely nótát). *Csángat*: rosszul, kongatva, lármásan harangoz. *Csángatás*: rossz harangozás v. csengetés. A M. Tsz. ugyan még nem ismeri, de él még a Székelyföldön ez igék alapszava, a *csáng* is. Magam hallottam Csík-Szent-Imrén, s jelentése: marhakolomppal (esetleg rossz csengetyűvel) lármásan, kellemetlenül harangoz. Aki némi-leg tájékozott a modern magyar nyelvtudományban, s tudja,

milyen tanulságos forrása a szófejtésnek a pszichológiai hatások alatt keletkező szóvegyülés (kombináló szóalkotás) jelenségének felismerése, az nem fog esodálkozni azon, hogy a *csángó* alakot is ilyen szóvegyülés eredményének tartom. Az a véleményem, hogy a csángóknak eredetileg *csangó* volt a nevük s a székeleyek azért kezdték őket *csángóknak* mondogatni, mert mikor szó volt róluk, nyelvüknek számos eltérő sajátága, első sorban valószínűleg a sok átvett oláh szó s az *s*, *zs*, *cs* hangoknak palatalizáló ejtése miatt, önkénytelenül is a *csángás*, *csángálás*, *csángatás* képzeete élénkült meg a beszélő tudatában. S minthogy ez a pszichológiai folyamat számtalanszor ismétlődött, mind általánosabbá vált a *csangó* névnek *csángó* ejtése, sőt ma már csakis ez utóbbi divik.

A *csangó* alakot a szónak a történelmi és néprajzi tényekből következő „kóborló, vándorló, nomadizáló” jelentésével is össze lehet egyeztetni. Az e czélből szükséges alaktani fejtegetés kissé bonyolodott ugyan, de igyekszem a laikus olvasóra való tekintetből, minél világosabban előadni.

A *csángó*, régebben *csangó* szónak már megállapított „vándorló, kóborló, nomadizáló” jelentését tekintve, első pillantásra nyilvánvaló, hogy itt melléknévi igenévvel van dolgunk. De melyik igének lehetne ez névi származéka? *Csang* igénk ma egyáltalán nincsen s — a mennyire régi nyelvünket ismerjük — régen se volt. *Csang* ige él ugyan a Székelyföldön, de ébből eltérő jelentése miatt nem származhatott a mi szavunk, (sőt, a mint kifejtettem, éppen ennek hatása alatt váltotta eredeti *csangó* alakját *csángóra*). Ha tehát *csángó* szavunk szülőjét egyelőre nem is ismerjük, nyomozzuk ki legalább rokonságát.

Rokonsága körébe tartozik először is a *czankászik* székely tájszó, a mely pl. itt Brassóban egészen közkeletű, s a melynek jelentése: czéltalanul jár-kei, naphosszat rója az utcát. Ez a *czankászik*, nem lehet egyéb, mint változata annak a *czankózik* igének, a melynek *föl-czankózik* igekötős alakját a Nyelvtörténeti Szótár „moveo, castra moveo; aufbrechen” jelentéssel közli.¹

¹ Azon éyel nagy esoenesen minden hadával foel czankózik es el vakarodék (Pethő: Krón. 272).

Ide tartozik továbbá még egy tájszó, a *csamangó*, a mely Somogyban a dologtalan ember, Kecskeméten pedig a kutyapecezér neve. E kétféle jelentés bizonyára abból az alapjelentésből ágazott el, hogy mind a kettő jár-*kel*. Az egyik dologtalanúl jó-megy, a másik meg a kutyák nyomában jár.

Kétségtelen, hogy a *czankózik* (*czankászik*) és *csamangó* szavak azon **czam*-igetőnek származékai, a melynek a köznyelvi *czammog* ige is egyik hajtása és kétségtelen végül az, hogy e családba tartozik a *csángó* szó is. Ha szem előtt tartjuk a *csángó* szónak már megismert eredeti jelentését, rögtön belátjuk, hogy e család egyes tagjainak jelentése között csak árnyalatbeli eltérés van. De már némi magyarázatra szorúlnak az alakbeli különbségek.

Feltűnő először is az, hogy a *csángó* és *csamangó* *cs* hanggal kezdődnek, a többiek ellenben *cz*-vel. De kételkedésünk rögtön eloszlik, ha tudomásul vesszük, hogy a szókezdő *cz* a magyar nyelvtörténet folyamán igen sok más esetben is *cs*-vé változott. Pl. ugyanesak *cz* volt valamikor a *csákó*, *csap*, *csapláros*, *császárs*, *csecs*, *csér*, *csíz*, *cső*, *csődör*, *csuspájz* stb. szókezdő mássalhangzója is, sőt — hogy kételkedésünknek nyoma se maradjon — a Nyelvtörténeti Szótár azt is tudomásunkra adja, hogy magának a *czammog* igének is, a *csángó* szó legközelebbi rokonának, régebben szintén élt *csammog* változata.

Hogy miért van a *csángó* szó tövében *á* hang, társainak tövében pedig *a*, annak az elébb már megmagyaráztam az okát.

Annak is, hogy a **czam*-, *czammog* *m*, sőt hosszú *mm*¹ hang-

¹ A gyakorító *-g* képzős köznyelvi igék sorából csak a *villog*, *pillog*, *csattog*, *pattog*, *durrog* mutatnak hosszú mássalhangzón végződő tövet. S ez természetesen is, mert hiszen a mozzanatos *villan*, *pillant*, *csattan*, *pattan*, *durran* is ilyen tövűek. De már nem olyan magától értetődő, hogy a *sül* és *dől* igék mellett a Székelyföldön *süllög*, *döllög* gyakorító alakok járatosak. Ezek aligha keletkezhettek más módon, mint az első sorban említettek külső analógiájának hatása alatt s valószínűleg ugyanígy keletkezett a **czamog* igéből is a mai *czammog*. Úgy látszik, ezt az eredetibbnek föltételezendő **czamog* alakot őrizte meg a nagybányai nyelvjárás *czámog* alakja és a már említett *csamangó* is. Ez utóbbi úgy viszonylik a föltételezett **czamog* vagy **csamog* igéhez, mint *bolyong* és *bolyog*, *tátong* és *tátog*, *villong* és *villog* stb.

jával szemben a *czan-kózik* (*czan-kászik*) és *csan-gó* (*csángó*) alakokban *n* hangot találunk, szintén meg van a maga törvényszerű oka. Az *m* ugyanis a magyar nyelvtörténet folyamán igen gyakran *n*-né vált, ha utána *k* vagy *g* következett. A *sem-ki* szóból pl. ma már *senki* lett; a köznyelvi *káromkodik* íge a székely kiejtésben *káronkodik*: az *ing* szó valamikor (a nép nyelvében sok helyt máig is) *imög* volt, a melynek tárgyesete természetesen **imget*-nek hangzanék, de a rákövetkező *g* miatt az *m* itt is *n*-né változott s az így keletkezett *inget* tárgyeset gyakorisága miatt az *ng* hangcsoport idővel behatolt az alanyesetbe is. A *czankózik* és *csángó* szavakban tehát szintén a rákövetkező *k* és *g* hangokban kell keresnünk az okát annak, hogy az *m* *n*-né változott. És valamiképpen etimológiailag csak egy szót használunk, a mikor *remegő* gyermekről és *rengő* erdőről beszélünk, azonképpen sok száz évvel ezelőtt a székelyek is csak egy szót használtak, a mikor *csamogó* pásztorról, vagy a nyájaik után erre-arra *csángó* székely társaikról beszéltek.

Minthogy az eredeti *csángó* alak szóvegyülés következtében *csángó*-ra változott, a **czamog* ígének *cs* szókezdővel való változata pedig időközben ismét elavult, sőt külső analógia hatása miatt maga ez a **czamog* íge is a mai *czammog* alakot öltötte: valóban nem esodá, hogy a mai magyar ember nyelvérzéke a *csángó* és *czammogó* szavak között már nem érez semmi kapcsolatot.

Ennyi az, a mit a csángó nép és csángó név eredetéről tudományos bizonyossággal, vagy legalább tudományos okokon alapuló valószínűséggel kideríthettem.

HORGER ANTAL.

A lappok Norvégiában.

(Harmadik és befejező közl.)

A lappok szellemi élete.

A lapp nép szellemi tőkége meglehetősen csekély. Aligha volt gazdag bármikor is s a mi volt, az is részint már elveszett, részint eltűnőben van, — az idegen befolyás következtében.

A régi lapp vallás, a samanizmus majdnem minden nyoma kiveszett a norvégországi lappok tudatából. Alig él már köztük babona alakjában is az a hit, hogy némely embernek bűvös hatalma van. A varázs-dob híre is legtöbb vidéken már jóformán kiveszett. Hagyományképen mutatnak még olyan helyeket, a hol a pogány ősök áldozni szoktak isteneiknek, de ezen istenekről már semmit sem tudnak. Egy-egy mesében fordúlnak még elő egyes istennevek, de már azt sem tudják az illető mesélők, hogy ezek istenek nevei.

A régi medvekultusról és azokról a szertartásokról, a melyeket medveadászat alkalmával használtak, most általában nem tudnak semmit sem.

Ellenben meglehetősen bőven vannak köztük olyan babonás hiédelmek, melyek nem lényegesen különböznek más népeknél dívó babonáktól. Ezeket két csoportba lehet osztani: először, a melyek különféle mesés lényekkel, az ördöggel és a szellemekkel vannak kapcsolatban; másodsor, melyek kuruzslással és más bűbájossággal foglalkoznak. Ez a két csoport benső összefüggésben áll egymással: a bűbájós szokások nagy része éppen az említett mesés lények vagy szellemek ellen akarják védelmezni az embereket, állatokat, részint pedig közreműködésüket akarják igénybe venni.

A leggyakrabban szereplő lapp mesealak a *stållo*, hatalmas erejű óriás, de igen ostoba, úgy, hogy a lapp rendszeren kifog rajta. A *stållo* hatalma eredetére vonatkozólag a következő érdekes magyarázatot kaptam egy öreg tengerparti laptól: A *stållo* közönséges ember, a ki az ördög segítségével átalakította magát. A ki *stållo*-vá akar válni, az háromszor körüljárja a templomot és pedig a nappal szemben. Valahányszor az oltár tájára ér, megáll és születése napját, keresztelését és Istentől nyert minden áldását megátkozza. Harmadszorra megjelenik az ördög, kis kutyával a bal hóna alatt; egy ideig beszélgetnek egymással és az ördög átadja a kis kutyát, melyet a *stållo*-jelölt bal hóna alá vesz; azonkívül ad neki pénzt és aranyos övet, mit ez felköt, és most már kész *stållo*. Most már mehet megölni azt az embert, a kiért *stållo*-vá változtatta magát. Ha verekedésre kerül a dolog, leteszi a pénzt és az aranyos övet s azokat a kutya őrzi meg. Ha a *stållo* legyőzetik, kését kínálja, hogy azzal ölje meg; ha elfogadja, akkor a kés visszafordul a kezében és őt magát öli meg. A *stållo* kutyája szerepéről ugyanazt mondta tudósítóm, a mi sok meséből ismeretes, t. i., hogy ha az ellenfél a *stållo*-t megöli, de a kutyát nem öli meg, ekkor ez megnyalja gazdája sebeit és a *stållo* megint feléled.

Csak egyetlen egy példát tudott tudósítóm arra, hogy a *stållo*-nak sikerült volna ellenfelét megölnie. Éppen azért, mert a *stållo* nem éri el célját, már felhagytak a *stållo*-vá való átalakulással. Ez az utolsó megjegyzés nem a legkevésbé érdekes ebben a különös magyarázatban, mely különben pogány és keresztény babona összekeveredése. Azt mutatja ez a megjegyzés, hogy ámbár újabb időben nem fordul elő bizonyíték a régi hagyományos hiedelmekre, mégsem akarják ezeket egyenesen valótlannak beismerni.

Még most is meglehetősen el van terjedve a lappok közt az a hit, hogy a *stållo*-ról, földalatti lényekről, erdei tünderekről, tengeri rémalakokról stb. szóló mesék valódi lényekkel és nem a képzelet szülötteivel foglalkoznak, csak hogy ezt a hitüket maguk előtt is restellik beismerni.

Még elterjedtebb a holtak szellemével foglalkozó babona. Ezzel valószínűleg összefüggésben áll az, hogy a lappok oly

nagy félelemmel vannak eltelve a holttestek iránt. Nehány vidéken különféle babonás szokásokkal élnek, mikor koporsót készítenek és holttestet szállítanak.

Különben a sok mindenféle babonás szokás, köztük a bámulatos gyógyító kuruzslások, lassanként feledésbe mennek; a fiatalabb nemzedék a legtöbb vidéken már keveset vagy jóformán semmit sem tud róluk, az idősebbek még tudják, de csak ritkán akad, a ki míveli is. Itt természetesen nem beszélünk a közönséges „házi kúrákról“, miket a lapp éppen úgy, mint a norvég paraszt vagy halász igénybe vesz, mikor orvosi segítséget nem kap.

Mint a babonás szokások, úgy sok egyéb régi nemzeti szokás is elenyészőben van, mint például a régi nászszokások, melyek immár teljesen kimentek a használatból. Ezeknek még nyoma is elveszett volna, ha a feledéstől nem mentette volna meg idegen kutatók érdeklődése. Lapp ember nem akadt, a ki ezen a téren valamit dolgozott volna, vagy általában tudományos téren valami nagyobb szolgálatot tett volna népének.

A lapp irodalom idegeneknek köszönheti létét. A norvég lapp irodalmi nyelvet norvégek (és dánok) fejlesztették ki, miként a svéd lapp és finnországi lapp irodalmi nyelvek is svédek és finnek közreműködése által fejlődtek ki; a kevésbé használt orosz lapp irodalmi nyelv is idegenek műve.¹

Az összes lapp irodalom — kivéve a legújabb időben megjelent lapp ujságok² tartalmának egy részét — fordításokból és nyelvmutatványokból áll.

A fordítások jelentékenyebb része vallásos tartalmú: a

¹ A norvég lapp irodalmi nyelv a finmarkeni dialektusok alapján fejlődött. Ezen dialektus-csoporthoz még Tromsø amt éjszakibb részének lapp dialektusai, a legéjszakibb svédországi és a finnországi utsjoki lapp dialektusok tartoznak. Tromsø amt délibb részében a dialektusok már annyira eltérők, hogy az oda való lappok nehezen értik meg az irodalmi nyelvet és egészen érthetetlen ez a nyelv a nordlandi és trondhjemi lappoknak. Ezek a déli dialektusok a svéd lapp nyelv külön dialektus-csoportjaihoz tartoznak. A norvég-orosz határ norvég oldalán is néhány orosz lapp lakik.

² Két lapp ujság van most Norvégiában, havonként kétszer jelennek meg. Az egyik főképen vallásos tartalmú, a másik pedig, mint neve is mutatja, „hírmondó“.

szentírás, prédikáció-gyűjtemények, hittani tankönyvek, zsolnárkönyvek stb. Ezek mellett a norvég lapp irodalomban a közigazgatási rendeletek nagy számban fordulnak elő. Egy néhány, a lappokra vonatkozó törvény is megvan lapp fordításban. Azonkívül vannak olvasókönyvek és gazdasági dolgokról szóló könyvecskék, sőt egy neveléstani dolgozat is. Szépirodalmi könyv azonban nincs lefordítva lapp nyelvre.

Az eredeti lapp irodalmat képező nyelvmutatványok főképen prózai művek. Ezeket három csoportba lehet osztani: mesék, mondák és elbeszélések.

A mesék részint olyanok, melyek nyilvánvalólag átvétel útján a skandináv mesevilágból kerültek a lappokhoz, részint pedig lapp eredetűek. Azonban az átvett mesék is a lapp gondolkozásmód bélyegét viselik magukon, viszont az eredeti lapp mesékben idegen befolyás észlelhető. Sokszor egészen lehetetlen az eredeti és az idegen közötti határt megállapítani. Különösen áll ez az állatvilágról szóló meséknél. Azonban ezek közt is van egy csoport, melyről meglehetősen biztossággal lehet mondani, hogy jobbra lapp képzelő tehetség szülte s ezek azok a mesék, melyek különböző állatok, első sorban a rénszarvas sajátságait akarják megmagyarázni. Biztosan eredetiek azok a mesés elbeszélések is, melyekben a régi medvekultusz nyomai maradtak fenn.

A lapp mondák nagy része a *noaide*-kkel, a régi lapp táltosokkal foglalkozik. Ilyen mondákban a régi vallás, a samanismus és az ennek alapján keletkezett lapp babonák emléke maradt fenn.

Más mondák történeti tartalmúak. Ide tartoznak a norvégországi lappok közt feljegyzett nagyszámú mondák, melyek azokról az üldözésekről szólnak, a melyeknek a lappok a keletről betörő rablóbandák részéről voltak kitéve.

A lapp elbeszélések az illető mesélő saját élményeivel foglalkoznak.

Lapp mesék, mondák és elbeszélések magyar fordításban is vannak. Különösen kiemelendők b. e. Halász Ignác gyűjteményei és ennek az érdeemes kutatónak és nyelvésznek a Budapesti Szemlében megjelent úti rajzai.

Verses művekre nézve a lapp „irodalom“ nagyon szegény. Azokat a mythikus tartalmú elbeszélő verseket, melyeket Donner Ottó, a finn tudós, „Lieder der Lappen“ cz. művében adott ki, a lapp születésű, egy pár évtizeddel ezelőtt elhunyt Fjellner András, sorselei paptól jegyezte le. Ha ezek csakugyan eredeti lapp népdalok, akkor Fjellner, úgy látszik, az utolsó volt, a ki ilyeneket tudott. Mythikus tartalmú lapp verseket ugyan sikerült a gyűjtőknek másoktól is lejegyezni, ámbár csak kevés számban. De ezekből hiányzik az az epikus összefüggés, mely amazokat oly nevezetessé teszi. Lyrai költemények is csekély számmal vannak.

Nem valószínű, hogy a lappoknak valaha gazdagabb népköltészetük lett volna, hosszabb dalokkal. A sajátságos lapp éneklés, a „juoigálás“ ugyanis oly különös dúdolás, melyben a dallam játssza a főszerepet, a szöveg mellékes; úgy, hogy minden érthető szöveg nélkül is lehet juoigálni. Zenei hangszerük ninesen. Dalaiknál gyakran mind a dallam, mind a szavak rögtönzések s arra vonatkoznak, a mi a daloló figyelmét éppen megragadja és hangulatát visszatükrözi.

Rögtönzés útján keletkeznek rendszeren azok a rövid epigramma-féle *luöhte*-k is, melyek egyes személyek sajátosságát akarják dallamban és szavakban kifejezni. Ezek inkább gúnyos tartalmúak, de dícsérő, sőt igazi hódoló versek is vannak köztük. Ilyen *luöhte*-k alig vannak még pontosan feljegyezve. Ezek feljegyzése különben már sürgős lenne, mert nemsokára talán egyetlen *luöhte*-t sem lehet többé kapni. Olyan vidékeken is, a hol pár évvel ezelőtt még teljes virágzásban volt a *luöhte* éneklés, most már csak nagy nehezen lehet arra bírni valakit, hogy *luöhte*-t adjon elő. Oka ennek a változásnak a fent említett vallásos mozgalom, a lästadianizmus, mely a juoigálást bűnös dolognak tekinti.

A lästadianizmus nemesak a juoigálást, hanem egyáltalában mindazt, mi a lappok hajdani szellemi világából fenmaradt, kiirtással fenyegeti. Maga a lästadianizmus pedig a keresztyén vallás sajátságos lapp alakulásának tekinthető. Nevét ez a mozgalom Lästädius L. L. svéd pap után kapta (m. h. 1861.) és mai vezetői közt többen vannak a finn születésűek. De mégis ez a

mozgalom, legalább Norvégiában, határozottan lapp jelleget visel, sőt többé-kevésbé öntudatos törekvés észlelhető az iránt, hogy ezen vallásos mozgalom által a lapp nemzeti egyéniséget a norvégekkel szemben biztosítsák. Norvégiában a lästadianizmus majdnem kizárólag a lappok közt van elterjedve. Norvégek és norvégországi finnek közt általában csak olyanok fogadták azt el, a kik különben is a lappokhoz csatlakoztak és velük egy szintvonalon állanak.

A lästadianusok „keresztyének“-nek nevezik magukat. Azt hiszik, hogy csak ők igazi keresztyének. Csak az, a ki a hívők gyűlésén bűneit bevallja (a mi rendesen sírva történik) és valamely „atyafia“ által bűnbocsánatot nyer, részesülhet a megváltás javaiban, kaphatja a Szent-Lélek ajándékát. Ennek hatása alatt az illető azután „tanúvallomást tesz“, azaz majdnem minden értelem nélküli hosszú beszédet tart, kiabál, tánczol,¹ szóval úgy viseli magát, mintha megőrült volna. Köszönési módjuk is sajtáságos, egymást félig megölelve üdvözlik egymást és nem tűrik, hogy más is úgy köszöntse őket.

A lästadianusok nem szakítottak a lutheránus állami egyházzal. Szorgalmasan járnak a templomba, főképen az úrvacsora kedvéért. Ezért tartják szükségesnek az egyházat. Nem jutott eszükbe, hogy maguk is oszthatnák a szentséget, valószínűleg Lästadius egyházi hagyományához való ragaszkodásból.

Ha ez a kötelék megszakadna és a lästadianizmus teljesen elválnék a lutheránus egyháztól, akkor nagy veszedelem fenyegetné a lapp nép szellemi életét. A mostani viszonyok közt nem egy értelmes papnak sikerült a lästadianizmus ferdeségeit leküzdeni és a felébresztett vallásos lelkesedést józan irányba vezetni. De ha a lästadianusok kilépnek az állami egyházból, akkor teljesen ki lesznek szolgáltatva a vallásos rajongásnak. Ha a mozgalom tovább is terjed a lappok közt, mint eddig, az állami egyházzal való esetleges szakítás a lapp nép szellemi esődbe jutását jelentené.

¹ Másféle táncz a lappok közt nincs. Ekkor is, ennél a vallásos táncznál, egyedül ugrálnak és dűdólnak hozzá. A páros táncz ismeretlen a lappoknál.

A lappok viszonya a norvég társadalom és államhoz.

A lappok közt majdnem teljes egyenlőség uralkodik. A gazdagabbak ugyan élelem és ruházat tekintetében némileg kitűnnek és valamivel nagyobb tekintélyük is van, de a különbség csekély. Műveltségük, gondolkozásmódjuk általában olyan, mint a szegényebbeké. A különböző életmód nem okoz társadalmi különbséget köztük: a letelepült lapp nem tartja magát a nomádnál különbnek. Összeházasodás különösen a folyómenti és nomád lappok közt nagyon gyakori.

A lappok közt tehát jóformán semmi társadalmi osztálykülönbség nincs. Azonban ha az ország két legéjszakibb amtjának összes lakosságát vesszük tekintetbe, azt találjuk, hogy a társadalom külön rétegei között a hézag ott nagyobb, mint másutt a demokratikus Norvégiában, a hol minden öröklött kiváltság ismeretlen. Finmarken és Tromsø amtjaiban a norvég hivatalnokok és kereskedők élesen elhatárolt felsőbb társadalmi osztályt képeznek a vegyes nemzetiségű halász és paraszt néppel szemben. Ebben az alsóbb osztályban viszont a nemzeti-ségi különbség érvényesül, mint társadalmi tényező: a norvégek és finnek általában magasabb színvonalon állanak, mint a lappok és ezt éreztetik is velük; a lappok viszont általában nem a legbarátságosabb érzellemmel viseltetnek amazok iránt. Ez különösen a tengerparti lakosságra illik. A folyómenti lappok kevésbé jutnak érintkezésbe norvég köznéppel, ők majdnem egyedül képezik az illető vidékek alsóbb társadalmi osztályát. A nomád lappok ugyan érintkeznek a norvég lakossággal, de egészen külön állanak mégis a norvég társadalomtól. A norvégek szánakozó lenézéssel tekintenek rájuk és ezek viszont nem igen becsülik nagyra a norvégeket.

Mindazonáltal nagyon túlzottaknak tartandók azok az adatok, melyeket régebben a norvégek és lappok közötti rossz viszonyról szolgáltatnak, az egyik végtelen megvetéséről, a másik titkos gyűlöletéről. A norvég és lapp nép nem annyira összeférhetetlen, mint e leírások alapján hinné az ember. A lapp kellő képzettség mellett érvényesülhet a norvég társadalomban.

Vannak például lappok, kik — többnyire tanítóképzés alapján — állami, kerületi vagy községi tisztviselői állást kaptak és mégis megtartják nemzetiségüket.

Összeházasodás norvégek és letelepült lappok közt nem igen ritkán fordul elő, főképp olyan vidéken, a hol mind a három nemzetiség együtt lakik; a finn, úgy látszik, összekötőül szolgál a norvég és lapp között. Gyakoribb, hogy norvég férfi lapp leányt vesz el, mint az, hogy norvég leány lapphoz megy férjhez.

A norvégországi lappok teljesjogú norvég állampolgárok, általános politikai és községi választó jogot gyakorolnak, a mi csak a férfiakat illeti meg; községi választó joga a nőnek s van, ha az illető, vagy férje bizonyos, nem nagy községi adót fizet. Ilyen jogokat a lappok Svédországban vagy Finnországban nem élveznek; hogy Oroszországban szó sem lehet arról, az magától érthető.

A lappok polgári kötelességei viszont nagyobbak Norvégiában, mint a szomszéd országokban. Így például 1898 óta, a mikor az általános honvédelmi kötelezettséget Norvégiában a három legéjszakibb amtban is behozták, katonaköteles lappok épúgy vesznek részt a nyári gyakorlatokban, mint az ország többi lakosai. És a lappok általában szívesen tesznek eleget ennek a kötelességnek. Abban is hasonló sorsban vannak a lappok az ország többi lakosságával, hogy aránylag nagy adót fizetnek; különben a legfontosabb adó, a községi, nem mindenütt egyforma nagy.

A nomád lappokat illetőleg külön törvények vannak, melyek jogaikat és kötelességeiket határozzák meg és a letelepült lakossághoz való viszonyukat szabályozzák. Ilyen az ú. n. nemzetközi lapp-törvény, a mely azon nomádokról szól, a kik rénszarvasaikkal Norvégia és Svédország területén költözködnek (norvég lappok télen Svédországban tartózkodnak és viszont svéd lappok nyáron Norvégiában). Ezen törvények megtartására külön hivatalnokok ügyelnek fel. Az állam törvényszéki tolmácsokat is tart a lappok számára.

A norvég egyházi és közoktatási hatóságok álláspontjára a lapp nemzetiséggel, első sorban a lapp nyelvvél szemben

különféle tekintetek vannak befolyással. Tisztán vallási szempontból feltétlen követelés, hogy papok és hittani tanítók a lappokhoz is azon a nyelven szóljanak, a mely legjobban a szívre ható, — az anyanyelven. E mellett a humanizmus azt követeli, hogy az állam részéről semmiféle erőszakos elnyomás ne történjék a gyöngge lapp nemzet és nyelve iránt, — annyival inkább, mert az a terület, a hol a lappok tömegesen laknak, időtlen idők óta az övék volt. Másfelől az állam érdekében van, hogy az éjszak-keleti országrész, a mely veszedelmes szomszédságban van, teljesen egybeforradjon az ország többi részével, — s ennek jelszava a „norvégesítés“. Ezt azzal is igazolni akarják, hogy maguknak a lappoknak csak előnyös lenne elnorvégesedni vagy legalább a norvég nyelvet is elsajátítani, hogy alkalmuk legyen a norvég kultúra javait is élvezni.

Ezek a különböző tekintetek az idők folyamán különböző módon, különböző mértékben jutottak érvényre. A pietizmus korszakában, mikor először fogtak hozzá komolyan a lappok térítéséhez, minden törekvés a lappokra nézve arra volt irányítva, hogy a maguk nyelve segítségével a keresztyén hit és élet elsajátítására bírják őket. A racionalizmus befolyása alatt kezdették azután norvégül tanítani a lappokat, inkább a nagyobb felvilágosultság kedvéért, mintsem politikai okból. Az 1840-es években megint irányváltás állott be, főképpen a lappok fáradhatatlan apostola, Stockfleth lelkész működése következtében. A lapp nyelvet megint — és pedig addig ismeretlen terjedelemben — vették használatba templomban és iskolában. Mint egyházi nyelv a lapp nyelv nagyjában maig megtartotta azt az állást, a melyet Stockfleth törekvései által nyert. Tiszta lapp vidéken az isteni tisztelet lapp nyelven folyik, a predikáció esetleg tolmácsolás útján; vegyes lakosságú vidéken pedig felváltva a nép nyelvén, aránylagosan. A népiskolában ellenben a lapp nyelv segédnyelvi szerepét fokozatosan csökkentették az utolsó évtizedekben kibocsátott rendeletek és pedig a politikai okokból megindított norvégesítési törekvések érdekében.

A norvég lappok iskolai műveltsége aránylag kielégítő: ritkán akad köztük idősebb személy is, a ki írni olvasni ne tudna vagy legalább olvasni. De norvégül korántsem tudnak

olyan jól, mint a svéd lappok svédül, vagy a finn lappok finnül, mert ezen országokban az iskola és az egyház soha sem engedett a lapp nyelvnek olyan jogokat, mint Norvégiában; az iskola ott már régóta öntudatosan, rendszeresen és rendkívüli intézmények, internátusok segítségével dolgozik azon, hogy a lapp tanítványok a lakosság többsége nyelvét megtanulják.

A legutóbbi években a norvég központi hatóságok is következetes működést kezdettek meg ugyanezen cél elérésére a norvégországi lappokra (és finnekre) nézve, először is arra törekedvén, hogy lehetőleg teljesen érvényesüljön az iskolatörvény ama határozata, hogy az ország népiskoláiban a tanítási nyelv a norvég, a lapp (illetőleg finn) nyelv azonban csak szükség esetén használható, mint kisegítő.

Valószínű, hogy időmúltán a norvég lappok a saját nyelvük mellett a norvég nyelvet is bírni fogják. Egyszersmind természetesen a már régóta folyó elnorvégesedés folytatódik, talán gyorsabban is fog menni. De nem valószínű, hogy az egész norvégországi lappság belátható időn belül erre a sorsra fog jutni. Nem is volna előnyös az országra nézve. A lapp nemzetiség elég fontos közgazdasági tényező; esetleges elenyésztése kipótolhatatlan kárt okozna. Az ország ugyanis azzal egy jelentékeny jövedelmi forrást vesztené el, a mi a lapp nemzetiség fennmaradása nélkül elképzelhetetlen: t. i. a rénszarvas-tenyésztést.

A norvég lappság nagy tömege, t. i. a tengerparti lappság teljes elnorvégesedése azonban talán csak idő kérdése. Az országra nézve kívánatosnak látszik, hogy ez az átalakulás minél gyorsabban végbe menjen. Politikai és gazdasági tekintetben egyaránt könnyen érthető cél az, hogy az északi tengerpart, a melyet leginkább lehet féltetni a hatalmas észak-keleti szomszédtól, az oroszától, lehető szilárdul legyen összekötve az ország többi részével; és tény az is, hogy a norvég halász lakosság jobban tudja felhasználni a gazdasági lehetőségeket, mint a mostani lapp. E szerint feltehető, hogy magukra a tengerparti lappokra nézve is előnyös lenne, ha a norvégesedési processus minél gyorsabban haladna, a nagyobb közmű-

velődés és ennek révén a jobb megélhetés reményében. De az eddigi tapasztalatok alapján nem igen vehető biztosra, hogy a lappok elnorvégesedése ilyen kielégítő eredményeket fog feltűntetni. Hazafias és közgazdasági értéke annak a gyarapodásnak, a mit a norvég nemzet ez úton eddigelé nyert, nem igen nagy reménységgel kecsegtet. Úgy látszik a fajsajátságok még sokáig érvényesülnek a külső nemzetiségi csere után is.

A folyómenti lappokra nézve úgy áll a dolog, hogy a meddig ők, mint most, a nomád lapokkal vannak érintkezésben, bizony nem fognak nemzetiségükről lemondani, akármilyen jól elsajátítsák is a norvég nyelvet.

A nomád lappságnak elnorvégesedése pedig egyértelmű volna elpusztulásával. A nomád életmód okvetetlenül bizonyos kezdetlegesebb műveltségi fokot tételez fel, a melyen túl ez az életmód lehetlenné válik. A lapp nomádélet a rénszarvas-tenyésztésnél fogva annyira össze van nőve a lapp nyelvvel, hogy esetleges nyelvcsere, a mi nagyobb műveltségi változással is járna, végzetes befolyással lenne.

De valjon érdemes-e még a XX. évszázadban ezt a magasabb műveltséggel összeegyeztethetetlen életmódot fentartani? Közgazdasági szempontból okvetetlenül érdemes. Északi Norvégia térs hegységeit nem lehet más módon kihasználni, csak rénszarvas-tenyésztéssel. Ez a foglalkozás kedvező körülmények közt aránylag nagy jövedelmet nyújt és oly árucikkeket szolgáltat, a melyekről az ország többi része nem szívesen mondana le. Tehát csak előnye lehet az országnak, hogy olyan nemzetisége van, a mely ezt a szolgálatot teljesíti.

A fent mondottak szerint az a kérdés, hogy valjon a lapp nemzetiség Norvégiában fenn fogja-e magát tarthatni, benső összefüggésben áll azzal a kérdéssel, hogy milyenek ott a réntenyésztés kilátásai. Nehány, erről szóló szóval kívánom ezt az ismertetést befejezni.

Daczára annak, hogy a réntenyésztés az utolsó években néhol hanyatlott, nem kell jövőjét reménytelennek tekinteni. Sőt bizonyos tekintetben a körülmények most kedvezőbbek, mint régebben a réntenyésztésre nézve. Árucikkeik ára az utóbbi időben emelkedett s azon czikkeik ára, a melyekre a nomád lap-

poknak van szüksége, a közlekedési viszonyok fejlődése következtében csökkent. A törvényhozás mindig jobban igyekezik a nomádok jogait megóvni a letelepült lakossággal szemben. Ezt a viszonyt ugyan igen nehéz kielégítő módon szabályozni. Az ottani földművelők és marhatenyésztők ugyanis szénaszükségletük nagy részét úgy fedezik, hogy hegyen-völgyön mocsárfűvet és egyéb kevésbé hasznavehető fűvet kaszálnak és kint hagyják a szénaboglyákat, úgy, hogy nagyon nehéz a költözködő lappoknak a rénszarvasokat az ilyen szénaboglyáktól visszatartani, ha be is vannak kerítve. A gyakori viszály nomádok és földművelők közt legtöbb esetben abból ered, hogy a rénszarvasok az ilyen szénaboglyákban kárt tesznek. Ha a földművelők valaha rá fogják szálni magukat arra, hogy földjeiket jobban megműveljék és kihasználják, hogy ne legyenek a távoli hegyi szénára rászorúlva, akkor a legnehezebb akadály el lesz távolítva a nomádok foglalkozása elől.

Vannak olyan jelek, melyek arra mutatnak, hogy a nomádok mindinkább el fogják hagyni régi életmódjukat, a nélkül, hogy a szükség rákényszerítené őket. Így például az utóbbi években többször fordult elő, hogy nomád lapp valamely folyómenti lapp faluban házat épített magának. Ott azután a család idősebb tagjai a gyermekekkel együtt minden esztendőben hosszabb időt töltenek és a rénszarvasok őrzését a fiatalabbakra és cselédekre bizzák.

Számításba kell vennünk azt is, hogy a lapp gyermekeknek szánt internátusok, a melyek alapítását a norvég storting m. é. december havában megszavazta, valamennyire le fogják szoktatni a nomád lappok gyermekeit szüleik életmódjáról. Ezt tapasztalták az ilyen internátusok működéséből Svédországban.

Mindamellettt remélni lehet, hogy Norvégiában, mint Svédországban is, még távol van az az idő, mikor a réntenyésztés nem fog szerepelni az ország gazdasági tényezői között.

A réntenyésztési nomádélet védelme alatt pedig a lapp nemzetiség is fenn fog maradni az országban érdekes nyelvével és szokásaival.

V. Szolga Mihály Diáriuma.

(Harmadik és befejező közlemény.)

E darab után a Diarium lapszámozása el van hibázva, vagy hiányzik (bár ennek nincs nyoma) egy pár levél, mert noha mint láttuk az előbbi levélre még 123. volt írva, a következő már 128-t mutat.

A 128/a–129/a lapokat egy latin szöveg tölti be, mely a székelyek sérelméről szól. Keltezése szerint 1763-ból való. Főléje ez van írva: Cibinii, Anno 1763. *Circulatio*. Mellette latin élet-szabályokat találunk (129/b l.), melyeknek értelme az olvasás módjától függ. Alakilag más, de lényegben ugyanaz a játék, mint a melyről a 71/a–72/b lapokkal kapcsolatban szóltunk.

Majd ismét egy pár magyar vers kerül előnkbe. Első közülök a *Cantio Elegans* (130/a–130/b l.). Egy megtérő bűnös vezeklése. A verses könyvben kilencz négysoros strophára van osztva, melyeknek mindegyike ezt a formát követi:

Oh bűneim sokasága! oh életem ruttsága
Mely nagj és fizethetetlen én lelkeim adossága,
Mert csillagit az Egeknek, számát *Tenger Fővenyének*¹
Fellyül haladta s előzte bűneim sokasága.

(3-dik str.)

A másik szintén verses magyar darab tizenegy négysoros szakban kesereg a szerencse állhatatlanságáról. Mély érzésének egyszerű kifejezése és rhytmusának magyaros lüktetése az e tárgyról szóló nagyszámú költemények közt is előkelő helyet biztosítanak neki. Felírása e kéziratban *Alia*. (131/b l.) Kezdeté: A szerentse tündérekerekin . . . Változatai föllelhetők Thaly Kálmán Vitézi Énekeiben, Bp. 1864. II. 326. l. és a Boeskor daloskönyvben, melynek darabjait Ferenczi Zoltán ismertette az Erdélyi Múzeum 1898. évfolyamában. (380. l.) Az eltérések könnyebb megállapíthatása czéljából ideírjuk a jelen, eddig leg-hosszabb változatot egész terjedelmében:²

¹ V. ö. A „Valedictoria” (55/b l.) czíműről mondottakkal.

² A variánsok eltéréseit lásd itt a jegyzetben.

1. A szerentse tündér kerekén,¹
Öröm után következik kín.
A² mi jót ad akkor, fénlík néked e napfény,
Mig meg nem tsal, törben³ nem hajt, példa vagjok⁴ én.
2. Énis olykor kedvemre éltem,
Szerentsémet boldognak véltem ;
De látodé, nem szánodé szörnyű esetem,
Irgyimtől,⁵ mindenektől számkivettettem . . .
- 3.⁶ Véletlenül szerentsém fordúlt.
Orzáimról könyveim tsordult.
Mint pellicán a pusztában tévellyeg 's szorult
Ollyá leve vig életem s régi jom el mult.
- 4.⁷ Tudja Isten miért tselekszi,
Hogj ostorát reám ereszti,
Büneimért 's vétkeimért sujját terjeszti,
De ugj legyen, ámbár tégyen a mint kedvelli.
- 5.⁸ Fájdalmimot magamban tartom,
Bus szívemet ezzel bádgyasztom ;⁹
Ha igazán senki sem szán, hát mért óhajtom, ⁹
Sebeimet a' mint lehet, azzal¹¹ orvoslom.¹²
- 6.¹³ Kiki maga kedvét követi,
Ha más szenved, meg sem említi;¹⁴
Bár lássa is meg szannyais fordul 's felejtí,
Kínek nem fáj, annak nem jaj, könnyen szenvedí.¹⁵
- 7.¹⁶ De a bus szív magával nem¹⁷ bír,
Ha éri is örvendetes hír,
Bár láttatik,¹⁸ hogy van kedve, titkon mégis sir,
A bu ellen, bánat ellen,¹⁹ nints gyógyító ir.

¹ Thalynál és Ferenczinél: kerekén.

² Th.: Ha. — ³ Th. és F.: búban. — ⁴ F.: legyek.

⁵ Th.: Iregemtől.

⁶ Ez a versszak nincs meg sem Thalynál, sem Ferenczinél.

⁷ Ez a stropha is hiányzik úgy a Vitézi Énekekbeli, mint a Boeskor daloskönyvbéli változatból.

⁸ Ez a szak Thalynál is ötödik, míg Ferenczinél negyedik.

⁹ Th. és F.: azzal fogyasztom.

¹⁰ Th. és F.: . . . nem szán, hát mit óhajtom.

¹¹ Th. és F.: magam.

¹² F.: gyógyítom.

¹³ Ferenczinél és Thalynál e szak a harmadik.

¹⁴ E sor alatt áthúzva: Bár lássa is meg. . .

¹⁵ F.: hirdeti; Th.: könnyön tűrheti.

¹⁶ Thalynál e stropha a hatodik, míg Ferenczinél az ötödik.

¹⁷ Th.: sem.

¹⁸ F.: láttassék.

¹⁹ F. és Th.: A szüntelen bánat ellen. . .

- 8.¹ Vidám ortzát² olykor mutatni,
És mésojgó szívet láttatni,
Mít vélsz néha, mire tzéloz bus szívet fedni.
Mert tsak olyan, mint más által mézet kóstolni.
- 9.³ Feltett tzélod, mikor el éred,
Vidámsággal örvend te szived,
Tapasztalván jó barátod Vigad Te véled,
Ha szerentséd balra fordúl, akkor meg nevet.
- 10.⁴ Siralomra indult kereke,
Szerentsének véletlensége,
Ha új fordúlt bánatodnak változik kedve,⁵
Mít hoz ismeretlen⁶ Társnak ő szelidsége.
- 11.⁷ Oly sorsa a Tünder Világnak,
Bánat uttyát adgya Fiának,
Ámbár néha kotzkázásban örül a Hatnak,
De hirtelen ha hoz vakot, semmit sem szánnak.
Vége.

Az itt közölt vers hat strophás variánsához Thaly Kálmán ezt a jegyzetet írta a Vitézi Énekek 327. lapján: „Ez éneket a nemz. múzeum kézírattárában levő eredeti levél szerént (hung. quart. 175. I.) 1769. jan. 22-én Eszlárról küldé Korbits Tamás nevű káplány egy tekintetes ifjú asszony“-nak, „Talált ének“ czím alatt. Föléje néhai Jankovích Miklós kézírátával ez van jegyezve: „Tárogató sípra“. És csakugyan a versemérték azonos a tárogató mellett énekelt kurucz tábori dalokéval. Lehet, hogy Jankovích még tán maga is hallotta e dalt tárogatón fújni, miután jelen dalfűzetét még 1789-ben írta össze; azért tévé ama jegyzést. A 2-ik stropha negyedik sorából az következtethető, hogy az éneket egy valaha Iregen lakott szerző“. E jegyzetnek a költemény korát illető részét Thaly később módosította. Az Adalékok I. kötetének 44. lapján írottak szerint ugyanis újabban⁸ Csík-szent-léleki Boeskor János codexéből arról győződött meg, hogy a vers 1716-ban már létezett, tehát a kuruczvilághoz annál közelebb áll. Nincs okunk kételkedni Thaly jóhiszeműségében, de azt meg kell jegyeznünk, hogy Ferenczi tájékoztatójában (a Boeskor daloskönyv énekei-

¹ F.-nél hatodik, Th.-nál negyedik versszak.

² F.: kedvet.

³ Ez a versszak is hiányzik Ferenczi, meg Thaly kiadásában.

⁴ Ferenczi változatában megvan, Thaly-nál hiányzik.

⁵ Ez a sor F.-nél így hangzik: Ha így fordúl barátodnak bánkodó kedve.

⁶ F.: ismeretlen.

⁷ Ez a stropha sincs meg a másik két változatban.

⁸ 1872 előtt.

hez) a szóban forgó darabra vonatkozólag nincs nyoma az 1716-os évszámnak. Az azonban egészen bizonyos, hogy 1739 előttről való, miután a nevezett versgyűjtemény későbből nem tartalmaz adalékokat.

A részletesen ismertetett régi és szép ének után a Diáriumban Gyöngyösi István „Kemény János“-ának előszavából következik egy idézet, mely fölé tájékoztatóul oda van írva, hogy NB. ex Gyöngyösi Versificatore (132/a l.) A kézirat összeírója itt azt a négy szakot idézi, melyekben Gyöngyösi Apor Istvánnak hizeleg, mikor könyvét neki ajánlja. (L. Gyöngyösi I. válogatott poétai munkái. Pest, 1865. II. 6. l.) A latin szöveg — Haec sunt necessaria in Homine etc., — melynek kötött formájú feldolgozása a vers, szintén ott van Szolga Mihály codexében.

A százharminczhetedik b. lapon NB. ex Ovid. ad Pis. jelzéssel latin verses idézeteket találunk, melyek közül kettőnek magyar fordítása is itt van. Az első is körülbelül azt a gondolatot fejezi ki, a mit a második így fogalmaz: „Akárminémű Méltóságokban löttének őseink, és akár mint tselekedtenek azok, de nints azokhoz magunk érdeme kívül semmi közünk“. A következő latin darab *Duodecim abusiones saeculi* címet visel (133/a l.) és tizenként pontba foglalva közli a század elszomorító jelenségeit. Ime az első három pont: 1. Sapiens sine operibus. 2. Senex sine religione. 3. Adollescens sine obedientia stb. (Az egész azonos a 89/b lapon említett hasonló című darabbal.) Az utána jövő latin nyelven írt szöveg fölött ezt olvassuk: *Egy igen szép Stylussal élő Passus* (135/a l.) Rossz latinsággal írt soraiban Török László 1680. jul. 30-án arról értesít, hogy a környéken nincs ragály. A 133/b lapon tovább is latin feljegyzések olvashatók; tartalmukról tájékozthat a címük: *Virginitati maxime nocent* és *Recipe: Mamillarum virginearum*.

Érdekesebb és becsesebb ezeknél a *Boldog élet regulái* (133/b—134/b l. és még egy számozatlan levél), mely egysége-sebb szerkezet nélkül fűzi össze harmincz háromsoros versszakba a helyes életre vonatkozó szabályokat. Egyszer már volt szó róla, akkor említettük, hogy hosszabb változata a 90/a—b lapon olvasható darabnak. Az egész vers tanulságait dióhéjba foglalja az utolsó stropha:

Az el lött Nyilak közt egj sem tér hozzád,¹
Szó addig tiéd, míg ki nem mongja szád,
E' légjen éltedben rövid Etikád.

Vége.

¹ V. ö. Thaly K.: *Actio curiosa*. Bp. 1894. 192. l., a hol Gaude mondja Nagyságos Uram, az üdőt, a nyilat soha vissza nem hozhatni...

Befejezésül ugyanazon kézírással Lukács ev. tizedik részének 28-ik verse van odaírva: „Ezt mivelde és élsz“. (A Diárium szerint 29-ik vers.) Utána ugyanazon számozatlan levél b) lapján nyolcz sornyi latin distichonok közt ez a magyar felkiáltás: „Isten, légy irgalmas nékem“. A distichonok közül némileg érdekes ez az alliteratiós (az egyes szók a kéziratban is így számozva vannak):

6	8	7	4	3
Bellum	Bartsaides	bellantis	bruma	bimestris
5	2	10	9	1
Bellárunt	bubo	bile	boante	biceps.

A 135/a—b lapokon egy magyar gúnyvers van. Czíme: *Pastilus*. kezdete: „Viszsza jár az üdő, a világ fel fordúlt.“ Tár-gya: egy kis nemzetiségi ízű kigúnyolása az emelkedő nép-hatalomnak. Rövidebb — nyolcz szakos — változata¹ ez annak a híres pasquillusnak, melyet először Thaly Kálmán közölt „Az világhoz szabott Ének“ czímen (L. Irod. és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi korból, Bp. 1889. 360. l.), újabban pedig e sorok írója adta ki a Radványi verseskönyvek czímű gyűjteményében (V. ö. Irod. közl. 1904. 213. l. és külön is.). A Szolga Mihály codexbeli varianst kiadta és rész-letesen taglalta Rugonfalvi Kiss István a Századok 1904. évfolya-mában, 687. l. (Adalékok a Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez ez. dolgozatában.) Thaly a vers korát 1675 tájára teszi, míg Kiss István a jelen változatról azt hiszi, hogy a Rákóczi-fel-keles első éveiből való. A 135/b lap nem sokat érő latin *Cubus*-a után *Az éneklésnek szükséges és Idvességes voltáról való Ének* jön, mely a 136/a—137/a lapokat tölti be. Tizennyolcz nyolczsoros strophában a vallásos áhitatnak éneklés alakjában való kifeje-zését ajánlja a hívő lelkek figyelmébe. Az egyes szakok mel-lett utalásokat is találunk a szentírás rokon helyeire. Mutatóba álljon itt az eleje:

Szép dolog s gyönyörűséges
Az úrnak énekelni (Ps. 42.)
Ez amaz egyik szükséges (Luc. 20.)
Melynek meg kell felelni
En a jobb részt választom,
Márthával nem halasztom,
Éneklek Szűz Máriával,
Moses, Debora 's Annával.

A 137/b lapra ez van írva: „N.-Solymoson a Baresai Ferencz házán olvastam: NB. Mors habet nuntios tres: Casum,

¹ A radványi változat 14 strophás.

infirmi-
tatem et senectutem. Casus mihi denunciat mortem laten-
tem, | Infirmi-
tas mea apparentem, | senectus mea praesentem. |
Media vita in morte sumus.“ A százharmincznyolczadik a)
lapra nincs írva semmi. A 138/b lapon levő latin nyelvű írat,
mint a címe — *Sententia Pontii Pilati contra Jesum Christum*
— mutatja, a világhíres ítélet állítólagos szövege. Hogy még
inkább annak tartasuk, a végére az is oda van téve, hogy: „Ex
rupto et vetustissimo quodam stylo excerptum.“ Következik
egy hosszabb újévi alkalmi vers. Címe: *Új — (köszöntő versek)*
— *Eszteendőre.*¹ Világtörténeti példák alapján a virtus becsét
hirdeti. Negyvennégy négysoros szakból áll. Talán a szerzőre
útal a végén levő jegyzés, mely szerint: H. szpáli Ferencz által
Sárosi János Uramnak bémutat(na)k. E feltevés annál valószí-
nűbb, mert a XVII. sz. végén s a XVIII. sz. e'ején élt Szent-Pály
Ferencz, ki Verbőczy Tripartitumát versekben fordította és egyéb
verseket is írt.² Kortársai között Sárosi János ítélőmester ismer-
etes. A tudákosságával feltűnően kérkedő szerző művének eleje
így hangzik:

Nints egyéb állandó semmi tsak a virtus
Gyászos sötétben is ez világos Pharus
Sötét homályban is fenlik mint Phosphorus
Szerentse szárnyain nem jár mint Protheus.

Utána még tudákosabb hangon írt *Más köszöntő verseket*
találunk (141/b—142/a l.). Írójuk kilencz négysoros strophában
önti ki jókivánságait egy asszonynak, ki a költő szerint abban
is hasonlít Sáron mezejéhez, mert belőle is, két pálmák növének“.

Első versszaka:

Eurynome kegyes Leányát előmben
Alittá Thaliat hogj sugná fülemben
Szives kivánságát gondolnék elmémben
Melynek írására pennám vöm kezemben.

„*Más*“ felírással ezután egy Józsefnapi verses üdvözlet
jön (142. b—143. a l.) Kilencz négysoros versszaka közül leg-
többet ér a harmadik, melyben az ismertetés folyamán többször
előfordult, a népköltészet hatására mutató költői fogás újabb
változatát látjuk:

A mennyi virággal Tavasz bővölködik
Mennyi szőlő szemmel szüret kedveskedik,
Mennyi szép csillagi az nagj Égnek fénlik
És mennyi madár szó Tavaszszal hallatik —
Anyi áldást Isten Józsefre terjeszszén . . .

¹ A Diáriumban is így van írva.

² Versét Szász János szász comesről kiadta Szádeczky Lajos: Br. Apor Péter versei II. k.

További részében Calliope és Euterpe segítségül hívásával ismét a tudós költő lép előtérbe, ki már az első strophában („kigondoltam imé kezdetit versemnek“) elárulja, hogy nem az ihlet készteteti írásra. A végén különben maga is belátja ezt, mint az utolsó két sor elárulja:

Gyenge verseimről bocsánatot kérek
Verseim végére im Áment is tészek. Ámen.

A 143/a—143/b lapokon *Más Ének*-et találunk. Ez egy elegikus hangú, nagyon szép lyrai darab, melyben az ismeretlen költő sok érzéssel fedi fel kedvese előtt szívének mélységes szerelmét. Megérdemli, hogy egész terjedelmében közöljük. Ime:

1. Boldogtalan volt az óra, melyben meg esmértelek,
Szerencsétlen volt az idő, melyben meg szemléltelek,
Roszszomra volt szempillantás, melyben meg kedveltelek
Hogj ily szérnyű gyötrelmeket kell éretted szenvednem.
2. Noha széllyes ez világon sok szép virág tartozott
Ezer magzat nevelkedett, kit Anya szült és hozott,
De szemeim sohais oly szépre nem akadtanak,
Áldott volt még azon mely is, a' ki téged hordozott.
3. Tested ékes szemed fényes, szebb a rosmarintoknál,
Minden tagod kellemetes, ékesbb liliomszálnál,
A Rárónak szép szemeit fellyül müllya nézésed,
Nintsem oly szív kit fel nem gyújt legkisebb tekinteted.
4. Jaj már nékem mert szeretlek ki nem mérem mondani,
Mert szívemnek belső titkát rejtekben kell tartani,
Ha kívánod irigyimnek szemeit vakítani
Szíved titka legyen zárva, tsak nékem enged(d) látni.
5. Lopva jár foháskodásom, lopva látlak szivemben
Mások előtt nem esmérlek noha te vagy elmémben,
Égek érted de nem látszik sebes szikra tűzében
Fájdalmakat szenved szivem, hogy azt tartja rejtekben.
6. Emészt szerelmednek tüze, érted kínos életem,
De éretted el szenvedem, noha nagy kin az nékem,
Mert az által szerelmedet reméllem hogj meg nyerem,
Tüzeimnek méltó bérét szépségedért vehetem.
7. Azért énis most magamban tsak el rejtem titkomat,
Várván várom az én régi óhajtott víg napomat,
Melyben szemben jutván véled hallhassam jó sorsomat,
Te meg bánod és meg szánod eddig ily hív voltomat.
Ámen.

A következő darab fölé az van írva: *Más*. Ez is szerelmről énekel, de sokkal józanabbúl és kevesebb költőiséggel,

mint a másik (l. a codex 143/b—144/a lapjain.). Öt versszaka közül ez az első:

Sok az elme hánykodása, gyors járása, nintsen mása,
De mégis oly facultása nints néki, hogy által lássa,
A szív ki légjen, hozzá kit végjen, titka mi legyen,
Kit szeret 's hidjen, vaj kiben van hív szerelem.

A 144. a. lapon még egy kis szerelmi dalt találunk. Az egyszerűségében is megkapó és kedves darabra nézve rövidege lehetővé, zengzetessége pedig érdemessé teszi az egész terjedelmében való közlést:

Reád volna most panaszom,
De bus szívem szépen kér;
Szíved fel ne háborodjék,
Ha bus szájam szólni mér,
Hogj ha megtsalsz engem, nem szánsz,
Isten tölled el is tér,
Hozzám való hűségédért,
Hidd el bizony meg is vér.¹

A következő lapra (144/b l.) latin életszabályok vannak írva. Címük: „Tria praeterita, tria praesentia, tria futura cogitabis et in aeternum non peccatis“. Utánuk egy hosszabb magyar verses darab következik, melynek tartalmáról legjobban utbagazít, hosszúra eresztett címe: a *Születésről íratott Versek*. Melyekben | A' Tekentetes Nemzetes Ugron Ferencz | kis Urfiatskának nagyra való születését | praesagiálta és szüvének ki öntött ger | jedző jó kívánságával condecorálni kíván | ta egy szegény szolgálja. Programma. Ugron Ferencz. Anagramma: „mutatio duabus literis N. et N. úr L. et S.: Gróf urfi lész“. (145/a—147/b l.) Harminczhárom négysoros strophában biztatja a címében írt ifjút, hogy még sokra viheti, ha egy kicsit iparkodik. A bevezetésben görög és római mesés példákra hivatkozva szól a véletlen szerepéről, majd a kis Ugron családját dicsőíti és őseit mutatja fel követésre méltóknak. Jó kívánságok halmozása fejezi be végül a szokásos alkalmi termékek fölé semmiben sem emelkedő verset.

Az eddig ismertetteken kívül még három darab van a Diáriumban. Mind a három magyar nyelven és kötött formában van írva. Ketteje szerelmes vers, míg a harmadik a vadászélet kellemeit zengi. A szerelmi tárgyuak közül az első fölött ezt olvashatjuk: *Más Magyar Versek*. Ez nyolcz négysoros versszakból áll s a codex 147/b—148/a lapjain foglal helyet. Ismeretlen költője egy Anna nevű leányért epedezik benne, ki úgy

¹ A vers fölött ez van írva: Más.

látszik, régebben hitegette, mert a vers a választ kéri. A hatodik szak első két sora arra enged következtetni, hogy szerzőnek nem egyetlen verse ez. Az egészet ideírjuk:

1. Bánatim ködének avul 's oszol szennye,
Hol vidul 's hol mordul napom kellő fénye,
Venus ostromának, mert sürget keménye,
'S a győzedelemnek táplál küs reménye.
2. Cupido már megris sebhette szívemet,
Félő, hogj veszélybe ne hozza fejemet,
Mert a kitől várnám gyógyító iremet,
Szíve nem fül hozzám 's nem szánya sebemet
3. Annis szívem, Annis oka veszélljemnek,
Te vagy, 's orvosai(s) te lehetsz szívemnek,
Éltét kívánodé vagj vesztét fejemnek,
Mi nem mivel . . . ez fő ellenségednek.
4. Adki hát violám válaszsát szivednek.
Neis tarts|d| függőben elméjét senkinek,
Enyhítsd inkább lángját lobogó tüzemnek.
Édes beszédével zendülő nyelvednek.
5. Mert addig bus szívet viselek 's mutatok,
Fohászzkodással felhőt szaparittok
Példámmal örömré senkit nem indítottok,
Bús Heraclitussal szívet szomorítottok.
6. Ha pedig jó vályyat ¹ vehetem sorsomnak,
Nem szünik meg húrja pengeni lantomnak,
Köntösömről gyász és setét szín oszolnak,
Hajnallani mondom világát napomnak.
7. Ugyanis dolgomnak jó rendben kelése,
Régen várt napomnak ködből derülése,
Akkor lesz, ha veled lesz, edgjesülése,
Szívemnek 's fejemnek bútól enyhülése.
8. Hozza fel hát Isten Napodot 's Napomot,
'e Töltse bé valaha szíves várásomat,
Vigye tömlőjében fohászzkodásomat,
Ajánlom ezekkel hív szolgálatomat.

A másik szerelmi költemény felírása: *Más Ének* (148/a—148/b l.) Szerzőjét ennek sem ismerjük. Áll tíz négysoros strophából, melyek mindegyike a költő reménytelen sorsán kesereg. A megható bensőséggel írt darab műformájáról és szépségeiről egyformán tájékoztat a végső négy sor:

Arany képem s enyves lépem mert te vagj
Azért bizony hozzád bízom s el se hagyj;
Szíved kérem, kihez vérem van is nagy
S el sem fagy.

¹ Így!

Utolsó darabja a codexnek a szintén verses: *Vadászember Éneke* (148/b—149/a l.) Öt ötsoros versszakra terjed. Alighanem egy daczos szerelmes hetykélkedése, ki kedvesével összevezve, most azt kürtöli, hogy neki a vadászatban több öröme telik, mint a szerelemben. Irója hangulatát már az első szak elárúlja:

Azt állítja más, ha látja, nintsen vig jókedvem,
Engem kinez, bút-gondot hoz epesztő szerelem,
De azért én csak nevetem,
Magamban is úgy tettetem,
Mintha igaz volna, hogy érte gyötrődöm.

Ezzel a darabbal végződik a Diarium, melynek hátralevő lapján már csak töredékes bejegyzéseket találunk — régi ismerősünk — Benedekffy Gergely tollából. Ugy tetszik, valami nagy szomorúság érte e férfiút, mert még tollpróbálgatásai is, mindig valami titkolt bút sejtetnek. Ezt látjuk a codex hátsó kemény borítékának belső lapján is (mely előtt kb. 9—10 kitépelt levél nyomai mutatkoznak még), hol kétszer leírt neve után így kesereg: „Istenem légy irgalmas nekem bűnösnek. Uram mikor menédsz a te országodba, emlékezzél meg rolam. Uram! Te mondtad, hogy a ki egyszer eszi a te Testedet és issza a te keresztfán ki folyt szent véredet, annak örök léte vagyon Te nállad.“

A Diarium ez utolsó bejegyzésének idézete után nincs több mondanivalónk. Azok után, a miket a bevezetésben előrebocsátottunk s a részletes ismertetésben elmondottunk, fölösleges is volna a további szószaporítás, mert az eddigiek alapján is meggyőződhetett mindenki, hogy az újonnan felfedezett kéziratos könyv számos érdekes és jellemző adatot szolgáltatott eleink szellemi életének ismeretéhez.

Jegyzet. Az ismertetett kéziratos könyv 90/a—b lapjain olvasható Rövid Ethicára vonatkozólag megjegyzem, hogy hatodik versszaka kivételével megjelent az Irodalomtörténeti Közlemények 1903. évfolyamában „Tótfalusi Kis Miklós Verses Ethicája“ cím alatt. Gyalui Farkas írt eléje tájékoztatót, melyből megtudjuk, hogy közleménye az 1697-ik évre szóló kolozsvári kalendáriumból való, „melybe Tótfalusi rövid Ethicát írt és adott ki“. Sajnos, e naptárnak az Erdélyi Múzeum-Egylet birtokában levő példányából hiányzik a június hó végét és július hó elejét tartalmazó levél, hiányzik tehát a június hó végére tett három soros vers is. Gyalui reméli, hogy alkalomadtán valamely ép példányból ez is előkerül. Hogy a további esetleg eredménytelen kutatástól felmentsem, ideírom, a Diariumból a szóbanforgó Ethica keresett stropháját:

Zurzavart, perpatvart házadból ki üzz,
Rosz népet tselédet, magadhoz ne fűzz,
Ne légyen kebledben kígyó, méreg 's tűz.

Hozzáteszem azonban, hogy nem olyan bizonyos a híres könyvnyomtató szerzősége, mint Gyalui Farkas hiszi. Nincs kizárva ugyan, hogy a kalendárium közleményei a kiadótól eredjenek, de nem is szükségszerű. Gyalui, mint a jelzett helyen olvasható cikkje mutatja, Tótfalusi Kis Miklósnak ezen szavaira alapítja a szerzőséget: „Tavaly a' Kalendáriumba valami verseket töttem, melyek az *Ethicát comprehendálták* rövideden. Ezért is megszólaltak némellyek' hogy nem idevaló' Ha — úgymond — Ethicát akarnak írni, légyen Ethica; a kalendáriumban egyébnek vagyon helye. Annýira igaz az: Mindennek tetszeni még Istenhez sem fért“.

Nincs okom kétségbe vonni Gyalui Farkas jóhiszeműségét, de azt tartom, hogy az idézett mondatból még nem okvetlenül következik, hogy a Verses Ethica szerzője a világhírű nyomdász. Ha mégis ő írta, akkor bizonyára tőle származik a Városfalvi Szolga Mihály Diariumának 133'b—134 b lapjain található darab is, miután mint a részletes ismertetésből kitűnik, a Rövid Ethica csak kivonata a „Boldog élet regulái“ című harmincz szakos versnek.

A belső érv, melyre Gyalui hivatkozik, hogy t. i. a verses Ethica szövegében kétségtelenül van vonatkozás Tótfalusi ismert bajaira, szintén ingadozó alapon áll. A virtus irigylői elleni kitérés régebbi irodalmunk moralizáló költeményeiben annyira általános s maga a megjegyzések alapjául szolgáló vers oly kevésbé egyéni célzatú, hogy olyanfajta következtetésre, mint az ismertetett, — semmiesetre sem nyújt elég erős alapot. Az a versszak különben, melyre Gyalui Farkas épít, helyesebben van meg a Szolga Mihály Diariumában. A különbségek könnyebb megállapíthatása céljából álljon itt mind a két változat.

Szolga Mihálnál így hangzik:

Tsak élj jól, ne gondoly hamis nyelvekkel,
Irigylik virtust, kik nem érhetik el,
Mint bádgyatt eb szénát marhától tilt el.¹

Az Irodalomtörténeti közleményekben pedig így:

Tsak élj jól, ne gondolj gonosz nyelvekkel;
Irigylik *Virtust*, kik Azt nem érik-el.
Mint boglyát Eb szénát Marhától tilt-el.

A varianso¹ egybevetése szemebetűnően mutatja, hogy az előbbi változat úgy forma, mint érthetőség tekintetében sokkal felette áll az utóbbinak.

BAROS GYULA.

¹ A „Boldog élet regulái“-ban így hangzik ez a szak:

Csak ély jól, ne gondoly gonosz nyelvekkel,
Irigylik Virtust, kik azt nem érik el,
Sértetik, mert nyilik rosa tövissel.

IRODALMI SZEMLE.

Itália.

Úti rajzok és tanulmányok. Írta: *Berzeviczy Albert*. 193 képpel. Második, bővített kiadás. Budapest, Franklin-Társulat kiadása, 1905. — XVI+528 lap. Ára kötve 12 korona.

Egy előkelő kiállítású, díszesen illusztrált s gazdag tartalmú művel ajándékozta meg a Franklin-Társulat ez év elején a magyar irodalmat, olyan művel, a mely mind külalak, mind beltartalom tekintetében a művelt nyugat gazdagabb, fejlettebb irodalmának is dízére válnék: ez Berzeviczy Albert közoktatási miniszter Olaszországról írott úti rajzainak és tanulmányainak második, bővített kiadása.

A mű első kiadása 1899-ben jelent meg; ebben még csak 20 fejezet, illetőleg tanulmány és 30 illusztráció volt, míg e II. kiadásban a tanulmányok száma 27, az illusztrációké 193. Az első kiadást, mint tudom, Berzeviczy német nyelven is kiadta s az a német kritika részéről rokonszenves fogadtatásban részesült. Az első kiadás tanulmányai eredetileg a *Budapesti Szemlében* jelentek meg, az újabb tanulmányok — egynek kivételével — különböző folyóiratokban és napilapokban láttak napvilágot. Az első kiadás anyagán most a szerző csak lényegtelen javításokat tett, de teljesen megváltoztatta az egyes leírások sorrendjét. Míg ugyanis az I. kiadásban az úti rajzok minden összefüggés nélkül következtek egymás után, most szerzőnk az egész sorozatot oly rendbe szedte, hogy az egy ideális körútazásnak felel meg, a mely Veronából indul ki, Velenceze-felé veszi irányát, aztán lemegy az Adria mentén, átesap Nápoly vidékére s Róma, Firenze, Génua és Milánón át tér vissza Mantuához. A mű, bármily terjedelmes is, nem öleli föl egész Olaszországot; így például Szicília szigete egészen hiányzik s hiányzik Cremona, Bologna, Carrara, Turin és az alpesi hegyvidék ismertetése is. Szerző ezeket is föl akarta dolgozni, de a helyzetében beállott változás — Magyarország közoktatásügyi kormányzatának élére való kerülése — elvonta őt a behatóbb irodalmi munkálkodástól, nem engedett neki időt a már összegyűjtött anyag földolgozására. Így, miután az I. kiadás időközben elfogyott, egyelőre letéve a múzsákkal való társalkodásról, csak e bővített kötetet bocsátotta nyilvánosságra.

A mű, mint alcíme is mutatja, részint úti rajzokat, részint művészet- és művelődéstörténeti tanulmányokat nyújt, illetőleg az úti rajz csak keret, a gazdag történelmi ismerettel, mély philosophiai fölfogással, finom, művelt izléssel írott tanulmány a fődolog. Ám, Olaszországban a keret se mellékes; itt a keret épp oly műbecsre bír, mint a 3 ezredévtől benne fülhalmazott fényes emlékek és műkincesek. Berzeviczy tanulmányainak központja nem a történelem, irodalom, vallás, erkölcs, philosophia, népelet — hanem a művészet, de az összes előbbi tényezőkkel kapcsolatban s a művészetek terén is egy nagy kor az, a mely őt kiválóképpen érdekli: a *renaissance*. A renaissance-kor művészetét akarja ő e tanulmányaiban megérteni s az olvasóval megértetni; gondosan elemzi mindazon tényezőket, a szellemi és physikai légkört, a race, moment és milieut, a melyben ezek a nagy alkotások létrejöttek, vizsgálva a kor embereinek lelki állapotát s ezekből vezeti le műveiket. Nem mondhatjuk e kor elfogúlt magasztalójának, de holmi modern jelszavak nem is térítik el a benne rejlő örök szép, örök emberi csodálásától. Nem téríti el és joggal, a praerafaelistáknak a renaissance klasszikus mestereivel és alkotásaival szemben való állásfoglalása, mert e Ruskin hatása alatt létrejött áramlat csak divatos túlzás, a szellemi csömör egy fájának nyilvánulása.

Jól mondja szerzőnk, hogy Olaszország, a mely nemcsak szülőhazája, hanem egyúttal leggazdagabb múzeuma is azon két kor legbecesebb művészeti alkotásainak, a melynek emlékeiből a lángész és az örök szép cultusának sugarai áradoznak szét, t. i. a klasszikus ókornak és a renaissance-nak — a művelt izlés elengedhetetlen iskolája, az a prizma, a mely legalkalmasabb az egyéni és nemzeti fölfogás oly sugártörésének előidézésére, a melyből teljes színképét kapjuk az általános és közös emberihez való viszonyunknak. Semmi igazolásra vagy mentegetésre nincs hát szerzőnknek szüksége azért, hogy Olaszországról szóló művét megírta és kiadta, sőt a magyar irodalom, a mely Olaszországról szóló úti rajzokban se gazdag, művészettörténeti művekben meg éppen szegény, csak köszönettel adózhatik neki érte. S e köszönet csak fokozódik, ha a művet elolvassva, szerzőnkben egy tiszta gondolkozású, józan ítéletű, emelkedett fölfogású, nemes izlésű és világos, kedves előadású íróval ismerkedünk meg, a kit élvezet útjában követnünk, a kinek előadásából nemcsak gyönyörűséget merítünk, hanem rendkívül sokat tanulunk is, a ki mindenütt, minden helynél tud valami érdekeseget, tanulságosat erről az emlékekben kimeríthetetlen földről mondani. Én sok úti rajzot olvastam már Olaszországról, de Berzeviczy könyvének olvasása ennek ellenére is meg-megújuló élvezettel töltött el s mikor testes kötetének végére értem, szinte kívántam, vajha még ne lenne vége!

A mű egyes fejezetei a következők: Verona, Vicenza, Pádua, Velencei benyomások, Ferrara, Ravenna, Rimini és San-Marino, Visszaemlékezések Nápolyra, A sirének hazájában, Nápoly nyáron, Római benyomások, Nagypéntek a Lateránban és húsvét a Vatikánban, A Borgia-szobák a Vatikánban, Az albanói hegység és a Campagna, Tivoli, Subiaco, Assisi, Perugia, Firenzei benyomások, Újabb firenzei benyomások, Siena, Pisa, Génua és szomszédsága, A Certosa, Milánó, Mantua, Visszapillantás és befejezés (becses kulturhistoriai fejtegetés, mintegy rövid összefoglalása az egész műnek).

Mire e sorok napvilágot látnak, Berzeviczy Albertet, a ki magát szerényen „un politique égaré dans l'esthétique“-nek nevezi, — de a kihez hasonló literary gentleman mi sokat kívánunk a magyar irodalomnak — talán már elborítja a politikai özönvíz. A magyar oktatásügy és kultúra minden barátja sajnálattal fogja látni a kultuszminiszteri székéből való távozását, de az az egy vígasztalásunk meglesz, hogy eltávozása újra visszaadja őt az irodalmi munkálkodásnak s míg amott talán lesz, a ki pótolja, itt helye betöltetlenül áll!

R. J.

Jordanes: A gótok eredete és tettei.

(De origine actibusque Getarum.) Latinból fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta dr. Bokor János. Kiadja a „Brassói Lapok“ nyomdája. 8°, 171 l. (Dr. Gombos F. A.: Középkori krónikások. III. köt.)

Jordanes a hunok történetének tárgyalásánál Ammianus Marcellinus és Priscus Rhetor mellett a leggyakrabban emlegetett kútforrást, nem mintha műve egységes, vagy egy bizonyos szempont szerint megírt történeti munka volna, hanem azon körülménynél fogva, hogy kiváló forrásokból merített és pedig többek között olyanokból is, melyek azóta elvesztek, de a melyeknek létezéséről éppen Jordanes művéből értesülünk.

Jordanes (és nem Jordanis vagy Jornandes) származásáról magában a krónikában találunk adatot. A gótok történetében (50. f., 119. l.) így ír: „A scyrok pedig és a sadagariak és némely alánok Candac nevű vezérükkel Kis-Scythiát és Alsó-Moesiát kapták. Ezen Candacnak volt atyámnak, Alanoviamuthisnak atyja Paria, tehát az én nagyatyám, jegyzője, a míg csak Candac élt. És az ő nővére fiánál, Gunthigis hadmesternél, a kit Bazanak is neveztek s a ki Andagesnek, az amalok nemzetségéből származó Andela fiának volt fia, voltam én Jordannis, bár nem vagyok tudós, megtérésem előtt jegyző“. E sorokból, de krónikájának más helyéről is (60. f., 136. l.) világos, hogy J. is gót származású, ki „megtérése“-ig jegyző volt. A szót „conversio“ Mommsen, Jordanes kiadója, úgy értelmezi, hogy Jordanes barátta lett, szerző szerint azonban jelenthette azt is, hogy

J. az arrianus (az orthodox kath. fölfogás szerint: eretnek) vallásról áttért az orthodox hitre, vagy pedig, hogy jegyzőségét abbanhagyván, pappá lett; szerző inkább az utóbbi föltevését tartja valószínűnek, mint a melyet összhangzásba lehet hozni a Jordanesnél található adatokkal. Míg azonban Bokor fölvevése bizonyítására egyebet következtetéseinél fölhozni nem tudhat, Mommsen mellett szól a középkori nyelvhasználat, mely a *conversio* szót úgyszólván kizárólagosan: a szerzetbe lépés fogalmával azonosítja. *Venerabilis Beda* nál pld. *conversio* = *monachismus* (la vie monastique); vagy: *ad conversionem venire* = *monachicam vitam amplecti* (embrasser la vie monastique); *conversionem intrare* = *monasterium ingredi, vitae monasticae amplectandae causa, entrer dans un monastère, se faire moine* stb. (V. ö. Migne: *Lexicon med. et infimae Latinitatis*. Paris, 1866 col. 605.) Hogy pedig szerzetesből lehetett valami püspök már a középkorban is, mutatja többek között a *Benedekrendiek története* is, melyből Feszler összeállítása szerint 4000 püspök, 1600 érsek, 200 bíboros és 24 pápa került ki, pedig a *Benezések* is barátok! (*monachi*). Szerző azon föltevését, hogy *Jordanes* nem *Moesiában*, mint *Mommsen* állítja, hanem *Itáliában* élt állandóan műve megírásakor, bátran elfogadhatjuk, nem valószínűtlen az sem, hogy éppen ő az a *Jordanes*, kiről *Vigilius pápa* (538—555), mint *crotoni püspökről* tesz említést, ki a pápát *Konstantinápolyba* is elkíséri.

A mi már most *Jordanes* művét illeti, tény, hogy latin nyelvtudása gyöngye lábán áll s hogy stilusa olyan emberre mutat, ki a latin nyelvet beszélni valahogyan megtanulta, de annak grammatikájához nem sokat értett. De kérdés, csekélyebb teszi-e művének értékét a sok nyelvtani botlás? Bizonyára nem; *Jordanes* nem *Donatus* grammatikájához akart példatárt írni, hanem népének történetét akarta az utókor számára föntartani, stilusa tehát csak mellékes lehet a történetíró előtt. S különben sem szabad felednünk, hogy a középkor e szakának írói legnagyobb része, többek közt pl. *Toursi Gergely* fölött is, a grammatika szempontából pácztát törhetünk. Szerintünk továbbá abból a tényből, hogy *Jordanes* egy folyót említ *Potamos* néven, nem lehet az ő fogyatékos görög nyelvi ismeretére következtetnünk, mert az előszóban is világosan megmondja (25. l.), hogy *Cassiodorus* művén kívül „görög és latin történetekből” is dolgozott, tehát görögül értenie kellett, de különben is nagy kérdés, hogy *Marcianopolis* környékén, a hol az a bizonyos *Potamos* folyt, nem történik-e éppen e korban azon nyelvi átalakulás, mely ugyanezen időben *Európa* egyéb népeinél is, sok tekintetben éppen a krónikások munkái alapján, észlelhető; a mai *Bulgária* területe, a hol *Marcianopolis* feküdt, már akkor is erősen ki volt téve a szlavin hatásnak, úgy hogy mi hajlandók vagyunk *Jordanes* folyó-elnevezésében a szlávosság egyik bizonyosságát látni.

A középkori írók nagy részénél megtalálható, úgyszólván önbecs-mérlő szerénységet nem kellett volna szerzőnek készpénz gyanánt fogadnia; Jordanes is csak a szokásnak hódol, midőn Római története kezdő soraiban azt írja, hogy az eseményeket tehetségéhez mérten a „tudósok számára nagyon egyszerűen mondja el, inkább a középszerűeknek szánta művét, a kik minden félreértés nélkül megértik azt, a mit olvastak“. (141. l.) Milyen hamisan ítélnénk pl. Toursi Gergelyről, ki azt vallja magáról, hogy még a nyelvtan leg-elemibb szabályait sem ismerte s azért művét „kevésbé díszes nyelven“ tudja előadni, ha szóról-szóra vennők szavait!

Művének mindenesetre irodalomtörténeti fontossága van az által, hogy oly írók műveit tartotta fenn az utókor számára, melyek elvesztek; így *Cassiodorus*-ét, kit a szerző következetesen (és helytelenül?) *Cassiodorius*-nak ír, ki Teodorik gót király kívánságára megírta a gótok történetét; továbbá a *Cassiodorus*tól is fölhasznált *Ablabius* és végül *Priscus Rhetor*; szerző *Priscus*-nak tulajdonítja többek között *Attila* jellemzését, a két galliai hadjáratnak elbeszélését, *Attila* halálát, temetését, birodalmának fölbomlását s ezek a részek „*Jordanes* vezérnyoma daczára is“ — „fénylapjai“ az ő művének. A mi végül *Jordanes* művének belső értékét illeti, utalunk *Márki Sándornak* a szerzőtől föl nem használt munkájára: A középkor főbb krónikásai (Budapest, 1900), mely részletesen szól *Jordanes*ről is.

Még csak néhány megjegyzést! Németesnek tartjuk az idegen nevek megrövidítését, mint pld. (6. l.) *Alanoviamuth*, *Alanoviiamuthis* helyett; szerintünk helytelen „*Turi*“ *Gergelyt* írni „*Toursi*“ helyett, az előbbit még magyarnak nézhetné valamely nem szakember, a kik számára a fordítás tulajdonképpen készült; néha következetlenül *Rikimert*, *Recimert* ír. Ezek azonban csekélységek, a fődolog az, hogy a fordítás hű, megbízható, jegyzetei a szükségesekről teljesen tájékoztatnak. Őszintén üdvözljük a derék munkát, melynek megszerzését ajánlhatjuk az érdeklődők figyelmébe, de üdvözlőnk kell a fáradhatatlan szerkesztőt is, kinck buzgótsága lehetővé tette vállalkozásának megszilárdulását.

Dr. Lukinich Imre.

Eötvös és Kemény.

Válasz dr. Rác Lajos úr bírálatára.

Sok köszönettel tartozom dr. Rác Lajos úrnak és az *Erdélyi Múzeum* 1905 januárius havi bírálatára sem kívánok személyi okból válaszolni. Tisztán tárgyi okból tartom fontosnak a választ, mert életbevágó kérdések tisztázása forog fönn, melyet az olvasók érdekében is meg kell oldani. Ha tévedtem, köszönettel kell fogadnom

a helyreigazítást; ha pedig helyesnek tekintem nézetemet, legalább egy-két okkal illik támogatnom fölfogásomat.

Első fontos kifogása Rácz úrnak: Bodnár realistának nevezi Eötvöst, holott mi őt idealistának tartjuk; Bodnár a 30-as, 40-es években a realizmus uralmáról beszél, holott e két évtizedes nemzeti művelődésünk történetében a *lángoló eszményiség* korszakának nevezhetjük. Bizonyításul fölhozza Rácz, hogy e kor vezéralakjai nem realis érdekekért (talán Széchenyit kivéve), hanem csupa ideálokért küzdöttek s így joggal nevezhetők idealistáknak, koruk az idealizmus korának.

Ezen az ellenvetésen, melyet milliószor hallottam, azért ütköztem meg, hogy nem laikus, hanem egy jónevű bölcselel emelte, a ki tudja, hogy az ideális napokban háttérbe szorítjuk az egyént s a fajnak, a nemnek, a nemzetnek tulajdonítunk életet, az egység, a haza szempontja az uralkodó; míg rendes időkben az alkotó rész, az egyén, az asszony, a gyermek, a hívő, az alattvaló, a szolga stb. szabadságának, önállóságának, egyenlőségének, testvériségének eszméje vezérel bennünket. A ki egy kissé betekint a bölcselel, a jog stb. történetébe, rögtön látnia kell ezt a világfölfogást. Realis időkben az értelem uralkodik, mely az egyént teszi vizsgálódása tárgyává és belőle indul ki; ideális időkben pedig kisebb-nagyobb mértékben mindnyájan sociologok vagyunk, tehát az egység a genus, a faj, a nemzet szempontját tartjuk magunk előtt.

A második ellenvetés, hogy már az 1840 körüli időre teszem az idealizmus halavány megjelenését. Azelőtt a hullám közepét az ideal-realizmus szóval jeleztem. De mikor az irodalmakban a népies megjelenésén töprenkedtem és a különféle irodalmak történetíróinál e jelenség okát kerestem, csakhamar beláttam, hogy az nem egyéb, mint az idealizmus hatása, mert a népnél van a hagyomány, a magyaros, a nemzeties.

Azon is megütközik t. ismertetőm, hogy Jókait idealistának nevezem, holott „alig van regényíró, a ki oly magas piederstálra helyezné a nőt, a ki oly szép és nemes alakokat rajzolna, mint Jókai? a ki, bár nem realista, rendszerint ellenébe állítja a családi érdekeknek a szerelmet, az egység érdekénél előbbre helyezi a szív jogát s épp oly fokra becsüli a női szemérmetet és méltóság-érzetet, akárcsak a realizmus poetája!”

Pedig Jókai erősen idealista, a ki mondhatni kezdettől fogva a magyar faj, nemzet és haza szempontjából indult ki és különösen annak a fölfogásnak volt igazi tolmácsa, a hogy az ötvenes, hatvanas, hetvenes években a magyar leányt és asszonyt szerettük rajzolni, mikor még kissé távolestünk a mai idealizmustól. Ezért nincs meg benne a mostani érzékiség. Rendesen kétféle nőt szeret bemutatni: angyalt vagy ördögöt s a magyar leány és asszony nála majd mindig angyal. A magyar férfi pedig erős akarátú, bátor, vitéz,

hős, a ki a legmerészebb föladatra vállalkozik. A magyar dicsőség, a nemzeti önállóság és függetlenség az ő ábrándja. Az effajta írónknál majdnem lehetetlen a lélektani igazság, annyira rabjai a faji szempontnak, a magyar dicsőítésének: mégis szívesen olvasta a külföld is, mert a nemzeti és férfias akarat megnyilvánulása rendkívül tetszik ideális időkben.

Rác Lajos úr utolsó kifogása, hogy habár sok részben igazat ad nekem az idők folyása, mégis túlzásnak tekintti, ha én a Vörösmarty-, Széchenyi- és Rákóczi-ünnepekben, mely utóbbit a kassai püspök és a jászói prépost látszottak rendezni, a katolikus szellem emelkedését látom. Végül int, hogy „azzal B. nem szolgálja ügyét, ha az eszmények igazi értelmét félremagyarázza s oly dolgokat is előránt elmélete magyarázására, a melyek erre nem alkalmasak“.

Biz' ez roppant fontosságú ellenvetés. Nagyon érzem a súlyát. De ha közelebbről vizsgáljuk, mindjárt észrevesszük, hogy lehetetlen váddal sújt ellenfelem. Mivel a haladás egy-egy hullámában az egyik fele a realismus, vagyis az értelem kora, nagyon természetes, hogy minden vallás érzi az értelem súlyát, nyomását és bátran mondhatni, hogy például 1660-tól fokozatosan növekedett a kath. egyházban is a protestáns szellem éppen úgy, mint a XVIII. század második felében egész 1815-ig jelentkezett a katolikus szellem. 1815-től újra protestánsok lettek még a tekintélyi vallások is. Persze csak módjával. Erre tömördek adattal szolgál a theologia és vallás története. Ma pedig rendkívül érdekes látni a protestáns vallás belső küzdelmét, bomlását, a piarista és más katolikus törekvéseket. Világszerte akkora erővel lép föl bensőnkben a tekintély és hagyomány elve, hogy mindazon intézmények, melyek a szabadságon, az értelmén alapúlnak, mint a protestantismus, a parlament, az egész alkotmány élete bomladozik. A realismus ugyanis abból indul ki, hogy az emberi természet jó, tehát csak szabaddá kell tenni; az idealismus azonban a tekintély és hagyomány elvét vallja, a rendet követeli és az emberi természet gyarlóságát, féktelenségét vallja. Ez magyarázza meg, hogy mindenfelé annyi protestáns, zsidó tér át a kath. vallásra, vagy legalább gyermekeit nevelteti benne, hogy híres katolikus papok szent beszédén annyi protestáns és zsidó van jelen. Ezelőtt 50—70 esztendővel éppen az ellenkező történt.

Rác Lajos úr végül izléstelennek találja egy-két polemiamat. Megengedem. Az úgynevezett izlés alatt a gyöngéd, szelid, udvarias modort értjük a vitában. 1890 előtt én is ilyen voltam, vagy legalább erre törekedtem. Az erkölesi törvény fölfedezése után azonban valami furor apostolicus fogott el és sokszor kiméletlen vagyok kivált olyanokkal, kik fitymálják fölfedezésem nagyságát és nem értik végtelen fontosságát s az én magyarázataim helyett a régi semmitmondó okokkal állanak elő s fájdalom, ilyen még a legtöbb tudós írása, előadása.

Bodnár Zsigmond.

KÜLÖNFÉLÉK.

A historia nem mese s a mese nem historia.

-- Tiltakozás I. Rákóczi György megesúfolása ellen. --

Midőn Herczeg Ferenc „Ocskay brigadérosá“-ban elkövette azt az izléstelenséget és profanizálást, hogy II. Rákóczi Ferenczet úgy mutatta be, mint a ki muzsikaszó mellett tivornyáz és kedvenc kopójával mulat akkor, midőn generálisa Ocskay nála fontos ügyekben jelentkezik s őt az előszobában megvárakoztatja: méltán megróvták őt a historia igazsága és szelleme ellen elkövetett eme vétségeért. Herczeg a drámai összeütközés kifejlesztésére látta jónak e fogáshoz nyúlni; de védelmezői sem tudták megvédeni az ellen a vád ellen, hogy Rákóczit ezzel (minden egyéb dicsőítése mellett is) igaztalanul rágalmazta. A rossz példa ragad s másokat is felbátorít. Épen azért tiltakoznunk kell az ellen, hogy történelmi nagyjainkat a költői szabadság örve alatt kicsúfolják.

E felszólalásra *Révai Károly* alább közölt verse hívott ki, mely hasonló profanizálást követ el I. Rákóczi György és Lorántffi Zsuzsánna kegyeletes emléke ellen.

Előre bocsátom, hogy *Révai Károlyt* komoly irányú, hazafias lelkiületű poétának tartom, a kit az Erdélyi Irodalmi Társaság méltán tüntetett ki tagjai sorába választása által. Felszólalásomnak tehát nincs személyes éle, csak elvi czélzata. Sőt megjegyezhetem azt is, hogy épen a Rákóczi-cultus oltárán áldozó versével ő nyerte el az Erdélyi Múzenmegylettől legelőször a Kovács Sámuel-féle balladapályadíjat a múlt évben egy szép, hazafias költői elbeszéléssel II. Rákóczi Ferenczről.

Annál inkább meglepett és visszás érzést keltett nemcsak bennem, hanem másokban is, az Erd. Irod. Társaság márcz. felolvasó ülésén bemutatott verse „A háromszáz özvegy asszony táncza“, mely

a puritán lelkületű Rákóczi Györgyöt, a legkiválóbb erdélyi fejedelmek egyikét és feleségét, a kegyes, istenfélő Lorántffi Zsuzsánnát oly hamis világításban, oly lélektanilag absurd perversitásban tünteti fel, mely a történelem ítéletével a legélesebb ellentétben áll.

Honnan vette költeményéhez a mondai anyag ilyen változatát: nem tudom (a mondát más változatban, mint azt alább elmondom, én is ismerem); de azt tudom, hogy a történelmi és lélektani igazsággal ellentétben áll s a költői szabadság nem terjed odáig, hogy történelmünk kegyelettel emlegetett alakjait olyan mese hőseivé tegye bárki is, a mely kegyeletes érzésünket megbotránkoztatja s a mely egy istenfélő, templomokat, iskolákat építő, alkotmányvédő fejedelem kegyeletes emlékével szemben azzal végződik, hogy

Verjen meg az Isten Rákóczi György téged!

A költemény hírlapi közlemény szerint így szól:

A háromszáz özvegy asszony tánca.

(Rákóczi György 1648 februárius hó 28.-án egész családjával Nagybányára érkezett, a mikor is egy bánya beomlott s a munkásokat oda temette, 300 özvegy maradt utánuk. A fejedelem titokban tartá a szörnyű eseményt s nagy ünnepélyt rendezett, melyre a nőket mind meghívatta s udvari karmesterével szerkesztette azt a tánczot, melynek dallamára a nők tánczra kerekedtek. Midőn a táncz javában folyt, a fejedelem, neje biztatására így szólt: „No urak, most olyat láttok, mit mióta a világ áll, még nem láttatok, hogyan tánczol 300 özvegy asszony egyszerre!” Lett aztán sírás, jajveszékés és átkozódás, midőn a nők megtudták, hogy férjeik halva vannak. E kegyetlen tréfa után gondoskodott a fejedelem, hogy az özvegy nők gazdagon megajándékozva, újra férjhez menjenek.)

Krónika.

Nehéz éjszakája van Rákóczi Györgynek,
Rémséges hírekkel álmaira törnek:
Felséges nagy Uram! kelj föl sietősen,
Aranyod, ezüstöd vért izzad erősen.
Háromszáz hűségés bányászodnak vége!
Elnyelte a bánya emésztő sötétje.
Nem a csaták vésze kaszált le belőlük,
Kereszthegyi bánya lett a temetőjük.
Kik még meg nem haltak, kinnal haldokolnak,
Háromszáz ravatalt állítunk föl holnap!
Fejedelem asszony kipattan az ágyból,
Harmatos alakján megreszket a fátyol;
Édes pongyolában kúszik az ajtóig,
S hallgatja a valót, mit a rémhír tódit.

Azután az ajtón hirtelen kifordúl
 És a hírhozóhoz ily szókat ejt zordúl :
 „Három álló napig meg ne tudja senki !
 A szegény holtakat hagyjátok pihenni.
 Nem akarom látni özvegyek sírását,
 Árva gyermekeknek szíve szakadását !“
 . . . Fejedelem asszony mulatságra készül,
 Szegény hoptesternek kijut az egészsből ;
 Előkelő urak színe-javát hívja,
 Fejedelemasszony egyenként fölírja.
 Egész napon lőt-fut, díszíti a termet,
 Ételt, italt rendel vagy ezer embernek ;
 Udvari zenészek tanulják a nótát,
 Rákócziné asszony ír hozzája kótát.
 Ilyet még nem látott senki a világon,
 A háromszáz özvegy ott leszen a bálon.
 Gyűlnek a vendégek, fényes úri népség,
 Alig győzi már az udvari eseléség.
 Bányagrófné fején csillogó gyémántok,
 Tiszta színaranyból derekán a pántok.
 És a többi asszony, egyik szebb a másnál,
 Szebbek a tavaszi virágfakadásnál.
 Suhogó selyemből mindnek a ruhája,
 Drága aranyszállal varrva hím reája.
 Utolsónak lép be Rákócziné asszony,
 Ide-oda hajlong, hogy kegyeket osszon ;
 Sötétkek ruháján annyi gyémánt csillog,
 Mint a tiszta égen a ragyogó csillag.
 Mosolyog az arca, édes a beszédje,
 Kereszthegyi bánya nem jut az eszébe.
 Udvari zenészek ropogásra gyűjtnak,
 A tánczó párok arcai kigyúlnak,
 Aztán összehajlik lassan váll a vállal,
 Édes, buja mámor ragadja magával.
 Forognak a párok csöndesen, majd gyorsan,
 S a „háromszáz özvegy nótája“ fölharson :

Kereszthegyi bánya alatt
 Háromszáznak szíve szakadt,
 Aranyos a szemfedőjük,
 Kötenger a temetőjük.

A háromszáz özvegy asszony
 Nagyban készül, hogy virasszon,
 Jaj, de nem a holtak mellett,
 Muzsika szól, tánczra kelnek.

S meg sem állnak egy darabig,
Kivilágos-kivirradtig.
Ne is legyen vége — hossza,
A ki meghalt, nem jön vissza!

No urak, — így szóla Rákóczi, mióta
Ez a világ fönn áll, nem zengett ily nóta!
Háromszáz özvegynek perdül tánczra lába,
Igyatok ezeknek a boldogságára!
A háromszáz özvegy fölajdúl e szóra,
Tépi a ruháját, szalad az ajtóra;
Szívszakasztó jajjuk kihallszik a térre,
Onnan is tovább, a bánya fenekére,
A hol összezúzva sziklatemetőben
Pihennek a holtak aranyos mezőben.
Özvegyeknek átka hasítja a léget:
Verjen meg az Isten Rákóczi György téged!

Révai Károly.

E „kegyetlen tréfa“ bizony nem illik a Rákóczi György jelleméhez, a mely egykori történetírója (Szalárdi) szerint „igen józan és mértékletes életet szeretett és követett“ s „tisztá, istenes ember lévén, másokban is olyat szeret és kíván vala“. Ép oly kevéssé illik felesége Lorántffy Zsuzsánnához (kit mint a vallásos, istenfélő asszonyok mintaképét tiszteljük), hogy a rémhírre „édes pongyolában“ kúszva az ajtóhoz, majd az ajtón kifordulva, mulatságot rendezzen, nótát költsön s a 300 özvegyet urok halálakor kegyetlenül bállal tréfálja meg.

Nyugodtak lehetünk affelől, hogy Rákóczi Györgyék nem is követtek el ilyen lelketlen tréfát. Az a bányász-monda megvolt már az ő idejökben is. Szólt pedig az az abaúji Telkibányáról, melynek ref. egyháza régi feljegyzései közt olvasható ez a monda ilyenképen:

„A bányák elmúlásának és elveszésének ilyen okát hallottuk az mi eleinktől. Volt a többi között egy híres bányász úr. Ez a bányász úr tartott 360 bányászokat (in nro 360) és midőn azok egy alkalmatossággal igen gazdag arany és ezüst bányára találnak igen örültenek rajta és erősen ástak, úgyannyira, hogy semmi támaszt és stömpölt az felettek való boltozat alá nem hántanak, hanem csak az arany és ezüst ásásnak estenek. Egy alkalmatossággal az bányász úr is kimegyen, hogy megtekintse ezt a gazdag bányát és mikor az bányába bement volna, látja, hogy semmi támaszt, sem stömpölt az bányászok az boltozat alá nem hordtanak volna és látja azt is,

hogy egyszer igen porozna felyül a bánya. Ezen felette igen megijedvén, kezdette mindjárt kihíni a bányászokat, de azt hallván a bányászok, még megnevelték és csúfolták, ezt mondván: „ihon megijett ilyen hamar a bányász úr“. Azonban nem vevén tréfára a bányász úr a dolgot, hanem mindjárt kijött és alig jöhetett ki, hogy egyszersmind csak leszakadt a bánya és mind az 360 bányászt oda nyomta és oda ölte. *Az bányász úrnak neve volt Koncz káplár.*

Az melyet látván az bányász úr, mindjárt hazajött és senkinek nem szólván, nagy gazdag vaesorát készíttetett és a bányászoknak feleségeket s apró gyermekecskéjeket magához hívatta és letelepítette és midőn már ennének és vígan laktának, kezdte egyszer a bányász úr szomorkodni és vendégeire mutatni ilyen szóval: „soha bizony annyi özvegy asszonyt együtt és egyszersmind nem láttam“. De az asszonyok arra vélik vala, hogy azért mondaná azt a bányász úr, hogy az ő urok a bányában volnának és újonnan mulatni kezdenék. Egy kevés idő múlva ismét kezdte a bányász úr sírni és bánkodni s viszont az előbbi szókat iterálni, hogy soha annyi özvegy asszonyt együtt, egyszersmind nem látott volna. Ekkor az bányásznék kezdék újabban a bányász urat kérdezni, hogy ugyan mondaná meg: miről mondaná őket özvegynek és így tovább őket függőben nem hagyván, megjelenté nekik, hogy urokat a bánya mindegyig oda ölte volna. És így minden örömök, vígasságok félbenszakadván, sírván és jajgatván oszlanak el a bányász úr házatúl! . . .

Mely időből való ez a népmonda — nem tudom. A telki-bányai jegyzőkönyvben datálva nincs, de XVII. század előtti eredetére lehet következtetni abból is, hogy 1624-ben Szepesi János ref. lelkésznek a templom belső falára írott verse Bonfiniusra hivatkozva azt mondja, hogy:

Régen város volt e helyen
Zsigmond király idejében
Két templomok, nagy töltések
Arany bányák és sok érczek
Az mely árok bizonyítja
Bonfinius azont írja
De az dülő rabló csehek
Elpusztíták az pártútók . . .

A Zsigmond király idejében a XV. század elején virágzó telki-bányai templomokat és aranybányákat tehát a hussziták pusztították el a XV. század közepén s 1624-ben már csak emléke élt a régi virágzó bányának s a népmonda regényes mesét szőtt annak elpusztulásához.

És ez a mese mennyivel gyöngédebben mondja el a szomorú

esemény hírül adását, mint a Révai Károly által forrásúl használt „krónika“.

A fődológ pedig, hogy megemlíti, hogy „a bányász úrnak neve volt *Konez káplár*“. Az ismeretlen Konez káplár — eszerint — gyöngédebb ember volt, mint Rákóczi György, a Révai krónikája szerint.

Megfejtteni vélem azt is, hogy miként kerül a Rákóczi György neve e mondával összekötetésbe.

Ugyancsak a telkibányai templomnak keleti végén álló latin felírat szerint az új templom *Rákóczi György borsodi főispán* mint patronus segítségével épült fel 1624 aug. havában. Rákóczi György mint Regécz ura, bírta a Telkibánya körüli hegyeket s később ő erdélyi fejedelemmé választatván, a népmonda az ő régi uradalmából Telkibányáról átszármazott az újba — Nagybányára is.

Az ő kegyeletes emlékének azonban, mely erkölesi közkincsünk mindnyájunknak, tartozunk annyi tisztelettel, hogy a történeti igazság ellenére „kegyetlen tréfák“ czéltáblájául ne válaszszuk, még akkor sem, ha valamely téves feljegyzés ő rá vonatkoztatta volna is „Konez káplár“ (talán husszita?) bányász úr mondáját.

Mert Rákóczi György neve a historiáé és a hazafiúi kegyeleté, azt ferde, még kevésbbé ellenszenves világításba helyezni még a költői szabadságnak sem szabad.

Mert a historia nem mese s a mese nem historia.

Szádeczky Lajos.

A kolozsvári Bethlen-bástya történetéhez.

(Második és befejező közlemény.)

1663.

(Jan 31.-i számadáskor.)

Következik az erogatio az toronra.

Anno 1662. die 12. Martii vöttünk zászlót az toronban fl. — d. 35	
Die 15. Martii csináltattunk egy tonnát . . . . . „ — „ 40	
Vöttünk az szájára egy szattyánt . . . . . „ — „ 45	
Az tonnának az szájára az erszénygyártó hogy oda csinálta, adtunk . . . . . „ — „ 40	
Szíjat, szeget adtunk hozzá . . . . . „ — „ 08	
Die 20. Martii csináltattunk két torbonezát . . . . . „ — „ 80	
Die 25. Martii az commendans parancsolatjából az toronnak az padlását ujonan kellett megbélelni. Vöttünk	

16 szál öreg deszkákat görgényit, egyet pro d. 15.		
Teszen	fl. 2 d.	40
Vöttünk öreg szeget hozzája nro 200.	" — "	24
" 5 falba ütöt	" — "	20
Áprilisban vitettünk az ezéh kádjaiban hármat-pro	" — "	15
Adott Szabó Gáspár uram az toronyban két csebret. Köt-		
tettük meg	" — "	08
Item vöttünk 2 új csebret	" — "	30
Hogy az toronban az kádakat vízzel teli hordattuk, ad-		
tunk az ifu mestereknek	" — "	50
Vöttünk 5 vasvillát nyelével együtt	" 1 "	—
Az német lakatosnak az commendans parancsolatjából		
formáért, egyéb ott való munkájáért fizettünk	" 2 "	25
Mi nem tudjuk miért, csak kételenek voltunk vele.		
Ugyan akkor adtunk az pattantusnak	" — "	24
Die 1. Maji Adtunk az toronban gyortyát nro 16	" — "	16
" 3. " " esmét gyortyát	" — "	16
" 5. " " " "	" — "	16
" 7. " " " "	" — "	16
" 9. " esmet adtunk "	" — "	16
Eodem die adtunk az pattantusoknak borra	" — "	24
Die 13. Maji esmet adtunk gyortyát	" — "	16
" 17. " csináltattunk egy új lámpást az toronban " — "	" — "	38
Eodem die adtunk gyortyát pro	" — "	16
Die 19. Maji " "	" — "	16
Eodem die az <i>tornyot hogy megtisztították az németek,</i>		
<i> mivel magunknak nem engedték, hogy oda menjünk,</i>		
<i> kellett adnunk . . . . .</i>	" — "	24
Die 20. Maji adtunk gyortyát	" — "	16
Eodem die kellett adnunk az pattantusoknak	" — "	24
" " vöttünk esmet egy új lámpást	" — "	35
" " 2 lámpást eltörvén az toronban, annak meg-		
csinálásáért fizettünk	" — "	10
Eodem die mivel <i>igen felette sok injuriákat kellett szen-</i>		
<i> vednünk az toronban levő pattantusoktól, kellett</i>		
<i> szükségesképpen az Csepregi Mihály házánaál levő</i>		
<i> főkapitánt ajándék által megtalálnunk, hogy valami</i>		
<i> könnyebbséget szereshettünk volna, adtunk neki</i>		
<i> egy tallért . . . . .</i>	" 1 "	80
Die 23. Maji adtunk gyortyát	" — "	16
Eodem die vittek az pattantusok tizenkét szakállost az		
lakatoshoz az toronból; fizettünk nekik hogy le-		
hozták	" — "	18
Eodem die ugyanazon 12 szakállosnak 12 aczélt csinál-		
tanak. Fizettünk egytől-egytől 50—50 pént. Teszen " 6 "	" 6 "	—

Eodem die praeotato egy néhány szakállasnak szakállakat csinálván az kovácsok, csináltatásáért, vasért fizettünk	fl. 1 d. 85
Eodem ugyanazon szakállasokat az kovácstól hogy az pattantyusok felhordották az toronyban, fizettünk nekik	" — " 24
Ugyanazon éjjel az piaczról két taraczkot az szabók tornyához vontatván és felvonattatván az toronban, az ácsoknak munkájoktól, kötéltől fizettünk	" — " 60
Eodem die csináltattunk az asztalossal 26 öreg szakállasokhoz való vesszőket. Adtunk tőlük	" — " 80
Eodem die az taraczkok kerekein munkálkodván az kovácsok, vasért s munkájokért fizettünk	" 1 " 25
Die 25-dik, 27-dik, 28-dik, 29-dik, minden napra tizenhat-hat pénz ára gyortyát. Teszen együtt	" — " 64
Die 31. Maji adtunk gyortyát	" — " 16
Die 1. Junii tertia, quinta, septima minden napra adtunk 16-hat pénz ára gyortyát. Teszen együtt	" — " 64
Die 9-dik, tizenegyedik, tizenharmadik, tizenötödik minden napra tizenhat-hat pénz ára gyortyát. Teszen együtt	" — " 24
Eodem die az pattantyusoknak borra	" — " 24
" " csináltattunk az czigányokkal az commendans parancsolatjából 100 vas-sulymot, egyet pro d. 3 Teszen együtt	" 3 " 25
Az vas ára huszonöt pénz	" — " 24
Eodem die vöttünk egy lakatot	" — " 24
" " csináltattunk 2 tonnát	" — " 24

1664.

(Január 22-i számvétel.)

Vasszerszám:

Vagyon egy vas persely.

Volna az toronybeli egyetmás és gondviselés, de az mostani alkalmatlan állapot miá maradt — Isten békességet adván — ennek igazítása jövendőre.

1665.

Jan. 20. számvételkor az 1664-i feljegyzés ismétlődik.

Az erogatio rovatában, a szüret költségei után;

Mikoron az szakmári németek s katonák beütöttek volt, akkor az toronyban kényszerítettvén felmennünk, az német pattantyusok reánk jövé, embertelenkedtenek velünk; fizetést kívánván, kelletett nekik adnunk . . . . .

" — " 18

1691.

(Febr. 26. számadás.)

Következik az bástyára való költség.

7. Augusti az kommandans ő nga parancsolatja, hogy az lövő-szerszámokat megcsináltassuk, az szakállósokat lehordván szász lakatos Jánoshoz, ugymint 13-mat, kiknek csinálásátul fizettünk	fi. 3 d. 60
Item ezen bástyának két közbülső contignatiójit parancsolta, hogy megdeszkázzuk, melyért az nemes tanácsot is megtaláltam, de ő kglmek is úgy resoltálták, most vigyük végben az magunk hasznunkért, kihez képest az b. czéhnek az mi deszkái voltak, azonban azzal nem érvén 21 apró és 4 öreg szál deszkákat kellett szereznünk, kiket is vöttünk az apraját pro d. 12, az öregit pro d. 24 és így teszen az deszkáknak ára együtt	„ 3 „ 48
Az deszkáknak odavitelétül adtam	„ — „ 15
Két ácsnak ott való munkájáért adtunk	„ — „ 72
Létszeget vöttünk 4 százat, százát pro d. 21 és így teszen az 4 száznak	„ — „ 84
Szaruszeget vöttünk nro 10. pro	„ — „ 21
Magunk is az ifju mesterekkel egész nap ott munkálkodván, az ácsoknak is enni valót adván, költöttünk ételünkre és italunkra mivel felesen voltunk	„ 1 „ 90
12 Septembris. Újabb parancsolat érkezven az commendantstul az lövőlyukaknak becsináltatása felől, kőmivessel, ácsosal csináltassuk be, vöttünk 2 sing vasat keresztül az lövőlyukakban pro	„ — „ 60
Az kőmivesnek az lövőlyukak becsinálásátul adtunk	„ — „ 48
Az meszet hozattuk az város meszébül. Két öreg deszkát az lövőlyukak eleiben kellett vönnünk pro	„ — „ 48
Szeget vöttünk nro 100 pro	„ — „ 18
Az német ácsnak adtunk az ott való munkájáért	„ — „ 30
Az közbülső ajtónak zárját, az alsónak sarkát elrontván az taraczkoknak alá s fel való bocsátásával, fizettünk az lakatosnak	„ — „ 96

1704.

(Die 18. feb.)

Következik az bástyára való költség.

Die 24. Augusti szegődtük el az bástyát az ácsoknak in flo. 8 mely munkáért az mi részünkről fizettünk borral együtt.	„ 4 „ —
---	---------

Szaru szeget csináltattunk	fl. — d. 15
Zsendely és lécszeget vöttünk	" — " 24
Item az lakatosnak az szakállosokért fizettünk	" 2 " 04
" az kovácsnak az sarokért fizettünk	" — " 72
" vitettünk öt szál gerendát az bástyához, az melyért fizettünk	" — " 60
" az felvonásért fizettünk	" — " 36
" az commendans ő nga parancsolatjából mentünk fel az bástyára, hozattunk bort	" — " 18
Die 3. sept. vöttünk 30 szál apró deszkát	" 3 " —
Eodem die hogy felszegeztük Teleki Ferencz is velünk együtt ott dolgozott. Hozattunk bort, kenyeret	" — " 46
Item vettünk lécszegeket	" — " 37
" az asztalért és két székért adtunk	" — " 96
Az lakatosnak az felső ajtó zárért és ütkezett ¹ és kolcsért fizettünk	" — " 72
Ez az zár volt az b. ezéhé.	
Item az deszka odaviteliért fizettünk	" — " 12
Item hogy másodszer az Kabos uram házatól 16 szál deszkát felhordották és felszegelték, fizettünk	" — " 48
Item vöttünk egy szál fát az ágyu alá	" — " 18
Item az alsó ajtóra az zárt megigazitották, kolcsot is csináltak hozzá, azért fizettünk	" — " 48
Vöttünk garádicsnak való fát	" — " 24
Item az garádics csinálásaért fizettünk	" — " 24
Szeget vöttünk	" — " 12
Az pattantyusnak s az kerekesnek hozattunk bort	" — " 48
Vöttünk egy 16 vedres átalagot az bástyára	" 1 " 10
Csináltattunk egy lámpást	" — " 18
Item vöttünk egy két vedres csebet s fazakat	" — " 24

1708.

(Március 6.)

Bástyára való költség.

Az bástyához adtam egy szál deszkát	" — " 48
Ugyan az bástyához adtam fát	" — " 24
Lécszeget adtam kétszázat	" — " 48
Boros Györgynek az ácsnak az bástyában való munká- ért fizettünk	" 1 " 20
Item az bástyához csináltattam egy ládát pornak, golyó- bisnak	" — " 32
Ezen ládához vöttem egy lakatot pro.	" — " 40

¹ Ütköző.

1710.

(márczius 31.)

Bástyára való költség:

Az bástyában az por ládához reteszt, reteszfát csináltattam fl. — d. 24	
Item csináltattam egy öreg lámpást az bástyához . . . „ — „ 40	
„ más kisebb lámpást csináltattam . . . . . „ — „ 20	
„ ezen lámpásokban egyszer is, másszor is adtam tizennyolcz öreg gyertyát, melynek az ára teszen „ — „ 24	
Lárma esvén, az pattantyus az kolesát az lakatnak nem találta meg, az lakatot leütötte. Meg kellett csináltatnom, mivel megbomlott. Fizettem tőle . . . . . „ — „ 16	
Ugyan az bástyához adtam egy öreg régeni deszkát . . . „ — „ 40	
Adtam más kisebb deszkát . . . . . „ — „ 16	
Item adtam egy jó szál léczet . . . . . „ — „ 06	
Szeget is adtam, hogy fel is szegeztek . . . . . „ — „ 16	
Anno 1709. Diversakra költöttem :	
Csináltattam az új bástyában egy öreg lámpást . . . . . „ — „ 36	

Közli: *Kelemen Lajos.*

Kolozsvári Márton és György XIV. századbéli szobrászokról dr. *Czakó Elemér* Budapesten nagyon érdekes tanulmányt adott ki (8r. 39 lapon). Ismerteti a művészek váradi és prágai szobrainak irodalmát és történetét s bírálja nem-hiteles műveiket (pld. a Nagy Lajos aacheni kincsei közt található két czimeres munkát, a mely erdélyi volta mellett is ellenkezik a kolozsváriak művészetével; továbbá Szent-László győri hermáját), de behatóan csak Szent-György prágai szobrának tárgyával, technikájával, külső megjelenési formájával és művészeti értékével foglalkozik. Képei közül különösen érdekes Szent-László váradi lovas-szobrának Houfnagel György XVI. századbéli metszete után nagyított képe. Kár, hogy elkerülte figyelmét az az adat, a melyet magyarországi útazásaiban *Evlia Cselebi* (Török-magyarhoni történeti emlékek. II. oszt. Írók. 41—2. l.) adott a váradi szobrokról, a melyből kiténik, hogy Váradon *nemcsak egy* bronz lovas-szobor volt. A művészek személyes viszonyairól és származásáról szólva, Kolozsvárt szász telepnek s német nevét Clussenberchnak mondja. Erre nézve figyelmébe ajánljuk Márki „Kolozsvár neve“ című legújabb füzetének 5. és 10. lapjait, a melyek az ellenkezőről győzhetik meg. Érdekes különben az a föltevése, hogy a prágai Szent-György modellje a fiatalabb Kolozsvári, t. i. György lehetett, a ki a szobron csak az ötvös-jellegű munkát, a részletkérdéseket intézte s talán a technikai előállításról gondoskodott, míg bátyja, Márton, a szobor első fölépítője, a ki annak tömegét és vonalait elrendezte s az egész conceptiót meg-

alkotta. Nagy örömiükre szolgálna, ha a jeles szerző részletes monographiát írna a Kolozsváriakról, a kiket becses tanulmányában a művészetek egyetemes történelmének úttörői közé sorol. —i—r.

A Vasárnapi Könyvtár új füzetei. E népies vállalatnak most megjelent új füzetei is azt tanúsítják, hogy a vállalat szerkesztői azt a programot tűzték ki maguk elé, hogy oly olvasni valót adjanak a magyar ifjúság és a nép kezébe, a mely az erköles-prédikáló, érzékeny históriák régi sablonjával szakítva, komoly tudást plántáljon bele a fogékony lelkekbe, gondosan megválasztott formában. Több füzet jelent meg legújabbán is. Hármat ezek közül *Szivós Béla* írt, a ki jól tud a nép lelkéhez alkalmazkodni. Mind a három új munkája a természet világába vezeti be a népet és az ifjúságot. Két füzetben *Az állatvilág csodáiról* beszél, a majmokról, az emlősökről, a madarakról, a hüllőkről, a halakról és a rovarokról, színes, magyaros nyelven, nem száraz természetrajzot írván, hanem az állatvilág életét festvén meg érdekesen, élvezetesen és valószerűen. Harmadik munkájában (*A természet csodái*) a természet meglepő tüneményeit ismerteti, az óriás fákat, a föld változásait, a csodás sziklákat, az orkánokat és viharokat, a hulló esillagokat és a légköri tüneményeket. Most jelent meg *Vetési László Boldog házi esték* cz. tanulságos története is a magyar nép számára, melyben az író érdekes meseszövév keretében, két család története kapcsán vonzó, érdekes hangon oktatja a népet hasznos dologra, a mivel a törvények és az intézmények értelmében lendíthet a sorsán, ha szorgalmas és szereti a munkát. Végül átdolgozott új kiadása jelent meg a Vasárnapi Könyvtárban *Fényes Elek: Északsarki útazásai* első részének, a mely a múlt század közepe tájáig ismerteti a művelt nemzeteknek az északi sark felé törekvő expedicióit. Minden füzetet számos szép kép ékesít s egy-egy vaskos füzetnek 40 fillér az ára. A *Vasárnapi Könyvtárt* a *Franklin-Társulat* adja ki.

Az Olcsó Könyvtár új füzetei. Négy értékes füzettel gyarapodott legutóbb ez a *Gyulai Pál* jeles szerkesztésében és a *Franklin-Társulat* kiadásában megjelenő népszerű gyűjteményes vállalat. Két szám *Arany János* irodalomtörténeti jelentőségű két értekezését teszi könnyen hozzáférhetővé: A nemzeti versidomról és az asszonánccról. Ára 60 fillér. Újabb két szám *Macaulay* két gyönyörű élet- és jellemrajzát közli *Aszalay Gyula* jeles fordításában. *Goldsmith Olivér*, a wakefieldi lelkész szerzőjéé az egyik, *Bunyán Jánost*, a XVII. század legnagyobb angol vallásos íróját, méltányolja a másik. Mind a kettő érdekes, tanulságos életpályá rajza és *Macaulay* legjelesebb essayi közül való. Ára 40 fillér. Három szám *Szigligeti* egy drámáját közli olcsó kiadásban: *II. Rákóczi Ferencz fogságát*. A Rákóczi esztendejében igen nagy aktualitása van *Szigligeti* e szép darabjának. Egy vaskos füzet (ára 80 fillér) *Rousseau* egyik

leghíresebb munkájának jeles fordítása *Bogdánfy* Ödön tollából és jegyzeteivel: *Az emberek közötti különbségek*. Az *Olcso Könyvtár* eddig megjelent számainak teljes jegyzéke ingyen kapható minden könyvkereskedésben.

Pályázat-hirdetés

a Kovács Sámuel pályadíjra.

Az *Erdélyi Múzeumegylet* Kovács Sámuel dési ev. ref. lelkész, mint a „Szolnok-Doboka“ cz. újság volt szerkesztője, végrendeleti hagyatékából 2000 koronát örökölvén pályadíjalapúl a magyar történelemből irandó balladák jutalmazására: a megállapított és felsőbb helyen is megerősített alapító-levél értelmében pályázatot hirdet a magyar történelemből vett tárgyú ballada — vagy azzal rokon, kisebb magyar történelmi költői elbeszélés — írására.

A pályaművek idegen kézzel írva, a szerző nevét tartalmazó jelíges levéllel, 1905 május 1.-jéig az Erdélyi Múzeumegylet elnökségéhez Kolozsvárra küldendőek.

Az Erdélyi Múzeumegylet bölcészet-, nyelv- és történettudományi szakosztálya három tagjának írásbeli bírálata alapján, kitűzött pályadíjat (2000 korona egy évi kamatját) a beérkezett pályaművek legjobbjának, ha az önálló irodalmi becsű dolgozat, megítéli s a nyertesnek a pályadíjat Sámuel-napján kiadja.

Kolozsvárt, az Erdélyi Múzeumegylet 1905 márcz. 8.-án tartott ig.-vál. üléséből.

Az elnökség.